

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व
उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे
ऑक्टोबर २०१७ : शके-१९३९

शिक्षण संक्रमण

◆ संपादक ◆

श्री. कृष्णकुमार भा. पाटील
सचिव, राज्यमंडळ, पुणे

कार्यकारी संपादक

डॉ. अशोक भोसले
सहसचिव, राज्यमंडळ, पुणे

◆ संपादन सहाय्यक ◆

श्री. गोवर्धन सोनवणे
संशोधन अधिकारी

◆ संपादक मंडळ ◆

सदस्य

श्री. शिवाजी तांबे
श्री. किरण केंद्रे
डॉ. दत्तात्रेय तापकीर
डॉ. स्नेहा जोशी
डॉ. जयश्री अत्रे
डॉ. सुलभा विधाते

◆ सहाय्यकार मंडळ ◆

श्री. गंगाधर म्हमाणे
अध्यक्ष, राज्यमंडळ, पुणे

सदस्य

डॉ. शकुंतला काळे
श्री. दत्तात्रय जगताप
श्री. महेश करजगांवकर
श्री. तुकाराम सुपे
श्री. राजेंद्र गोधने

लेखानुक्रम

■ वाचनातून घडले यशवंतरावजी चव्हाण	विवेक भालेराव	५
■ डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांचे शिक्षण विषयक विचार	संदीप वाक्चौरै	८
■ इतिहासाच्या पाठ्यपुस्तकातील उपक्रम व सुटीचा सदुपयोग	डॉ. गणेश राऊत	११
■ भाषाविकासाचे प्रभावी साधन इयत्ता सातवी - बालभारती	वैभव पोरे	१५
■ काय शिकवायचे आहे ?	डॉ. उमेश प्रधान	१९
■ मराठी अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर	सुनील जाधव	२१
■ Activity Sheet for English at + 2 Level	डॉ. श्रीकांत उखळकर	२४
■ Fun Activities in Science	मनीषा दहिवेलकर	२७
■ Testing of Creativity in Poetry	डॉ. लखवीर कौर	३०
■ विज्ञान समजून घेताना	प्रशांत कोळसे	३५
■ माध्यमिक शिक्षण-व्यक्तिमत्त्व विकास	संगीता देसाई	३७
■ दफतरखाने	डॉ. बाळासाहेब दिघे	४१
■ परिपत्रके व निवेदन		४३
■ अभिप्राय		५०

‘शिक्षण संक्रमण’ हे मासिक मालक, महाराष्ट्र स्टेट बोर्ड ऑफ सेकंडरी अँड हायर सेकंडरी एज्युकेशन, पुणे यांच्यासाठी मुद्रक व प्रकाशक श्री. कृष्णकुमार भास्करराव पाटील यांनी डिलाईट प्रिंटर्स, १६-ए, हिमालया इस्टेट, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००५ येथे छापून स.नं. ८३२-ए, फायनल प्लॉट नं. १७८, १७९, बालचित्रवाणीजवळ, आधारकर रिसर्च इन्स्टिट्यूटमागे, भांबुर्डा, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००४ येथे प्रसिद्ध केले.

संपादक : श्री. कृष्णकुमार भास्करराव पाटील

● वर्गणी मनीऑर्डरने किंवा ड्राफ्टने पाठवावी. **वार्षिक वर्गणी** : माध्य.शाळा/क.म.विद्यालय/शिक्षक/पालक रु.२००/- किरकोळ अंक किंमत रु. २०/-

Email : secretary.stateboard@gmail.com | **Website** : http://www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in | **फोन** : ०२०-२५७०५०००

● अंकातील लेखांचे अन्यत्र कोठेही पुनर्मुद्रण करण्यासाठी राज्यमंडळाची पूर्वानुमती घेणे आवश्यक आहे.

महत्त्वाचे : या अंकात व्यक्त झालेली मते त्या त्या लेखकाची स्वतंत्र असतात; मंडळ त्यास सहमत असेलच असे नाही.

मनोगत ✍️

ऑक्टोबर महिना म्हणजे उत्साह, आनंद व प्रकाशाचा महिना; दीपोत्सवाचा उल्हास घेऊन येणारा. शैक्षणिक वर्षातील नवीन प्रवाहांनुसार स्वतःच्या कामकाजात बदल करून आपण आता स्थिरावला आहात. या शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीला आपण नवीन पाठ्यपुस्तके, नवीन मूल्यमापन पद्धती इ. ११ वी साठी (कृतिपत्रिका) बदललेली मूल्यमापनपद्धती या सर्व गोष्टींना सामोरे गेलो आहोत. त्यानुसार स्वतःत वैचारिक बदल घडवून योग्य ती कार्यवाही आपण करीत आहातच. प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून या सर्व बदलाशी आपण सुपरिचित झाला आहात. प्रथम शैक्षणिक सत्रान्त परीक्षेची तयारी करतानाही आपण या सर्व बदलांची अभ्यासपूर्वक अंमलबजावणी करायची आहे. इ. १० वी व इ. १२ वीच्या परीक्षापद्धतीत यावर्षीसाठी कोणताही बदल नाही. परंतु इ. ९ वी व इ. ११ वी तील बदल म्हणजे इ. ९ वीची भाषा विषयांची परीक्षा १०० गुणांची असेल (तोंडी परीक्षा नाही) व इ. ११ वी ची (भाषाविषयांची) प्रश्नपत्रिका ही कृतिपत्रिका स्वरूपात असेल हे पुनश्च एकदा अधोरेखित करीत आहे. या अनुषंगाने आपल्या अध्ययन पद्धतीत सुयोग्य बदल होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी विद्यार्थ्यांना कृतिप्रवण करणे आवश्यक आहे. मार्गदर्शकाची भूमिका निभावताच विद्यार्थ्यांनी पूर्वज्ञानाबरोबरच नवज्ञान कसे प्राप्त करावे यावर भर देणे आवश्यक आहे. इ. ११ वी कृतिपत्रिका आरारवडा, नमुना कृतिपत्रिका, गुणदान योजना राज्यमंडळाकडून आपल्यापर्यंत प्रशिक्षण व शिक्षण संक्रमणाच्या माध्यमातून पोहोचल्या आहेत. आपण त्यांचा अभ्यासही केलेला आहेच. ह्या सर्व अद्ययावत बदलाबाबत विद्यार्थी व पालक यांना सजग करण्याची जबाबदारी शाळा-मुख्याध्यापक व शिक्षकांचीच आहे.

दीपोत्सवाचा हा महिना अनेक थोर व्यक्तींच्या आठवांच्या दृष्टीनेही महत्त्वाचा आहे. आपल्या कार्यकर्तृत्वाने संपूर्ण समाजाला वंदनीय असलेल्या, समाजाला दिशा देणाऱ्या महान नेत्यांना कृतज्ञतेने वंदन करण्याचा आहे. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी व देशाला 'जय जवान । जय किसान।' चा मंत्र देणारे भारताचे माजी पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री यांची २ ऑक्टोबर रोजी जयंती आहे. शस्त्रापेक्षाही ज्यांच्या सात्विक नैतिकबळाचा धाक शत्रुंना जास्त वाटत असे अशा राष्ट्रभक्ती, शांती, कर्मयोग, मानवता शिकविणाऱ्या दोन्ही थोर महापुरुषांना शतशः प्रणाम ! ३१ ऑक्टोबर रोजी भारताचे पोलादीपुरुष सरदार वल्लभभाई पटेल यांची जयंती आहे. हा दिवस 'राष्ट्रीय एकता दिवस' म्हणून पाळला जातो. राष्ट्रीय एकात्मता रूजवणे हेच ज्यांचे जीवनध्येय होते. अशा सरदार वल्लभभाई पटेल यांना विनम्र प्रणाम ! तडफदार, कणखर व्यक्तिमत्त्वाच्या भारताच्या माजी पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांचा स्मृतिदिन (३१ ऑक्टोबर) हा 'राष्ट्रीय संकल्प दिवस' म्हणून पाळला जातो. थोर नेत्या इंदिरा गांधी यांच्या पुण्यस्मृतीस विनम्र आदरांजली । कोणत्याही महापुरुषांचा जन्मदिवस किंवा स्मृतिदिन त्यांनी देशासाठी केलेल्या महान कार्याची जाणीव ठेऊन त्यांच्याबद्दलची कृतज्ञता, आदर व्यक्त करण्यासाठी, मुख्य म्हणजे त्यांनी जपलेली मूल्ये पुढील पिढीमध्ये रूजविण्यासाठी महत्त्वाचे असतात. त्यानिमित्त शाळांमध्ये प्रसंगोचित कार्यक्रमांची आखणी करून त्यामाध्यमातून थोरपुरुषांनी अंगीकारलेल्या नीतीतत्वांची विद्यार्थ्यांमध्ये रूजवणूक होण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करायला हवेत. सर्व भारतीयांनी त्यांची नीतीतत्वे आचरणात आणणे ही खरी कृतज्ञता व त्यांना आदरांजली ठरेल. सृजनशील प्रतिभेचा मानदंड असलेले, मूर्तिमंत प्रतिभा म्हणजे अभिजात महाकाव्य 'रामायणाचे' कर्ते महर्षी वाल्मिकी यांना त्यांच्या जयंतीनिमित्त (५ ऑक्टोबर) त्रिवार वंदन ! त्यानिमित्त विद्यार्थ्यांच्या सुप्त प्रतिभेला, त्यांच्या विचारांना अभिव्यक्त होण्यासाठी सुयोग्य संधी प्राप्त करून देण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न व्हायला हवेत.

१५ ऑक्टोबर रोजी भारताचे माजी राष्ट्रपती भारतरत्न 'मिसाईल मॅन' डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांची जयंती आहे. त्यानिमित्त त्यांना विनम्र अभिवादन ! हा दिवस सर्व शाळांमध्ये 'वाचनप्रेरणादिन' म्हणून साजरा केला जातो. 'दिसामाजी काहीतरी ते लिहावे । प्रसंगी अखंडित वाचीत जावे।' या उक्तीतच विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या घडणीचा खरामंत्र दडलेला आहे.

वाचन प्रेरणादिनानिमित्त विद्यार्थ्यांच्या मनात वाचनाचे महत्त्व, त्या संस्काराचे महत्त्व, ग्रंथप्रेम व 'अभ्यासूनी प्रकटावे' हे मूल्य रूजवले जाणाऱ्या कार्यक्रमांचे आयोजन सर्व शाळांमधून व्हायलाच हवे.

अंकात काही अभ्यासपूर्ण व प्रसंगोचित लेखांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. वाचन हा व्यक्तिमत्त्वाच्या घडणीचा पाया आहे हे सांगणारा लेख 'वाचनातून घडले - यशवंतरावजी चव्हाण', वाचनाचे महत्त्व अधोरेखित करणारा आहे. या लेखांबरोबर इतरही वाचनीय लेखांमुळे अंक संग्राह्य झाला आहेच. शिक्षकांनी हे लेख विद्यार्थ्यांना वाचून दाखवावेत. शिक्षणसंक्रमणाचे शैक्षणिक मासिक म्हणून महत्त्व निर्विवाद आहे. नव्हे ते राज्य शिक्षण मंडळाचे मुखपत्र आहे. म्हणूनच त्यातील प्रत्येक विचार शिक्षकांना अद्ययावत ठेवण्यास व शाळेच्या व विकासाची दिशा ठरविल्यास उपयुक्त ठरतात.

या वर्षीची दिवाळी आपणा सर्वांना आनंद व सुखसमृद्धीची जावो, सोबत शैक्षणिक गुणवत्ता विकासासाठी लाभदायक ठरो ह्याच दीपावलीनिमित्त हार्दिक शुभ्रेच्छा !

अंगधर महामणे
अध्यक्ष,
राज्यमंडळ, पुणे.

वाचनातून घडले यशवंतरावजी चव्हाण

(१५ ऑक्टोबर - वाचन प्रेरणा दिनाच्या निमित्ताने)

- विवेक भालेराव

ग्रंथवाचनामुळेच यशवंतरावांचे नेतृत्व इतर समकालीन नेत्यांच्या तुलनेत प्रभावी ठरले. अब्राहम लिंकन, नेपोलियन, छत्रपती शिवाजी महाराज, राजर्षी शाहू महाराज, लेनिन अशा नेत्यांची चरित्रे, इतिहास, राजकारण, अर्थशास्त्र, महायुद्धे अशा विषयांवरील पुस्तकांनी त्यांच्या वाटचालीत दीपगृहाचे काम केले. विधान सभेत, लोकसभेत भाषणे करताना त्यांनी वाचनातून मिळालेल्या ज्ञानाचा वापर केला.

यशवंतराव बळवंतराव चव्हाण यांचा जन्म इ.स. १९१३ मध्ये सातारा जिल्ह्यातील देवराष्ट्रे या छोट्याशा खेड्यात झाला. अत्यंत मागास भागात जन्मलेल्या यशवंतरावांनी बी.ए., एल.एल.बी. हे शिक्षण पूर्ण तर केलेच व पुढे ते महाराष्ट्र राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री व भारताचे पाचवे उपपंतप्रधान झाले. केंद्र शासनात त्यांनी संरक्षणमंत्री, गृहमंत्री, अर्थमंत्री, परराष्ट्रमंत्री, आठव्या अर्थ आयोगाचे अध्यक्ष ही पदे देखील भूषविली. कशी काय घडली ही किमया ? असा प्रश्न कुणाच्याही मनात येईल. त्यांचे चरित्र वाचल्यावर असे लक्षात येते की जनाधार व ग्रंथाधार हाच त्यांच्या कार्याचा भक्कम पाया होता.

ते ज्या परिसरात जन्माला आले, वाढले त्या ग्रामीण भागात खरे तर ग्रंथवाचन ही सहजसंस्कृती नव्हती. त्यांच्याच शब्दात सांगायचे झाले तर, “मी ज्या वातावरणात राहात होतो, वाढत होतो त्यापेक्षा वेगळे ठिकाण, वेगळी सहवासाची माणसे शोधणे याची गरज

आहे असे मला वाटू लागले. त्यातूनच भिन्न विचारधारांची वृत्तपत्रे, नियतकालिके वाचण्याची मला सवय लागली. मिळेल तेथून पुस्तक घ्यावे आणि वाचून काढावे असा मी सपाटा सुरू केला. पण पुढे जसा काळ गेला तसा मीच आवडीने काय वाचावे आणि काय वाचू नये ते ठरवू लागलो. पुढे तू, कोण होणार? या शिक्षकांच्या प्रश्नाला ‘मोठेपणी मी यशवंतराव चव्हाण होणार!’ असे उत्तर देण्याइतका आत्मविश्वास वाचनामुळेच आला. वाचलेले स्मरणात पक्के करण्याची जिद्द निर्माण झाली. लहानपणापासूनच अडाणी गावात ज्यांना मार्गदर्शक मानता येईल अशा व्यक्ती नव्हत्या. त्यामुळे स्वतःची बौद्धिक समृद्धी वाढविण्यासाठी ग्रंथ हेच विश्वसनीय मार्गदर्शक होते.”

ब्रिटीशकाळात स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेतल्याने त्यांना तुरुंगवास भोगावा लागला. तुरुंगांना त्या काळात स्वातंत्र्य सैनिकांचे विद्यापीठ असे म्हटले जाई. ‘कृष्णाकाठ’ या त्यांच्या आत्मचरित्रात ते लिहितात की, “या जेलच्या वर्ष, सव्वा वर्षांच्या संपूर्ण मुक्कामात पुढच्या विद्यार्थी जीवनात जितके वाचले नसेल तितके मी वाचून घेतले.” तुरुंगात असताना त्यांनी युरोपियन समाजसुधारक कार्ल मार्क्स तसेच भारतीय क्रांतीकारक, मानवेंद्ररॉय यांच्या तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास केला. त्यांची वाचनाची सवय ते पुढे ‘लग्नाच्या बेडीत’ अडकल्यानंतरही सुटली नाही. ‘सत्तेवर नसलेले यशवंतराव’ या पुस्तकात लेखक राम खांडेकर लिहितात

की, “यशवंतरावांच्या डाव्या बाजूला त्यांची सखी वेणुताई होत्या तर उजव्या बाजूला एका छोट्या टेबलावर २५-३० पुस्तके, ६-७ मासिके नीट लावून ठेवलेली असत.” रोज रात्री झोपण्यापूर्वी, विमान प्रवासात, परिषदा व बैठकांच्या काळात जेव्हा मोकळा वेळ मिळे तेव्हा ते पुस्तके वाचत. त्यांच्या संग्रहात नवे पुस्तक आले की ते त्यावर सही करत व तारीख टाकत.

त्यांच्या विचारविश्वाला नोबेल विजेते ब्रिटिश लेखक बर्ट्रांड रसेल यांच्या ‘प्रपोज्ड् रोडस् टू फ्रीडम’ या पुस्तकाच्या वाचनामुळे कलाटणी मिळाली. त्या राजकीय विषयावरील पुस्तकाने मला शास्त्रीय विचार कसा करायचा याचा अनुभव दिला असे त्यांनी म्हटले आहे.

कालिदास, र.धों. कर्वे, हरीभाऊ आपटे, गो.नी. दांडेकर, जदुनाथ सरकार, आर.सी. मुजुमदार, बेकन, अॅमी कैसर, जे.के. ग्रॅलब्रेथ, राजगोपालाचारी, अगाथा ख्रिस्ती, इयान रॅड, आर्थर्विन वॉलेस, लेनिन, टॉइन्बी, ज्युलियस फास्ट, आर्थर लेविस, अॅन्टनी ब्राऊ, मॅक्समुल्लर इ. लेखकांची पुस्तके त्यांच्या ग्रंथसंग्रहात होती.

त्यांच्या कऱ्हाडच्या खाजगी ग्रंथसंग्रहालयात दहा हजार ग्रंथ व अनेक नियतकालीके आहेत. सामान्य वाचकांना परिचित नसणाऱ्या सात-आठ हजार इंग्रजी ग्रंथांचा संबंध त्यांचे समग्र जीवन व कार्याशी निगडित होता. ते त्यांच्या मित्रांना, सहकाऱ्यांना देखील पुस्तके वाचण्यासाठी देत.

ग्रंथवाचनामुळेच यशवंतरावांचे नेतृत्व इतर समकालीन नेत्यांच्या तुलनेत प्रभावी ठरले. अब्राहम लिंकन, नेपोलियन, छत्रपती शिवाजी महाराज, राजर्षी शाहू महाराज, लेनिन अशा नेत्यांची चरित्रे, इतिहास, राजकारण, अर्थशास्त्र, महायुद्धे अशा विषयांवरील पुस्तकांनी त्यांच्या वाटचालीत दीपगृहाचे काम केले.

विधान सभेत, लोकसभेत भाषणे करताना त्यांनी वाचनातून मिळालेल्या ज्ञानाचा वापर केला. ‘अभ्यासोनि प्रकटावे’ ही समर्थ रामदासांची उक्ती त्यांनी प्रत्यक्ष आचरणात आणली. स्वतःच्या भाषणासाठी ते अधिकाऱ्यांवर अवलंबून रहात नसत. परराष्ट्र मंत्री असताना इतर राष्ट्रांतील नेत्यांशी बोलणी करताना त्यांनी लढवलेल्या डावपेचात वाचनाचा वापर केला. वाचनामुळे त्यांची नैतिक व बौद्धिक उंची वाढण्यास मदत झाली. त्यामुळे त्यांना शासनात उच्च पदे मिळणे सुकर झाले.

ग्रंथांमध्येच जास्त वेळ घालवल्याने कटू राजकारण व कट कारस्थानात ते कधी अडकले नाहीत. एक उत्कृष्ट प्रशासक व पेचप्रसंगांत नेतृत्व करणारे कार्यक्षम मंत्री म्हणून केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या प्रशासकीय इतिहासात त्यांना अग्रस्थान मिळाले. त्यांच्या कार्यकाळात इंटरनेट, गुगल वगैरे नव्हते. माहितीसाठी ग्रंथांवरच अवलंबून राहावे लागे. भारताचे ते संरक्षणमंत्री झाले. तेव्हा स्वतःचे पैसे देऊन जगात उपलब्ध असलेले चीन, संरक्षण आणि युद्धविषयक ग्रंथ त्यांनी सहकाऱ्यांना आणायला लावले. त्याआधी त्यांच्या संग्रहात चीनवरील ३-४ ग्रंथ होते. त्यात १००-१५० ग्रंथांची भर पडली.

ते अर्थमंत्री झाल्यावर जागतिक बँक व आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीच्या परिषदेत त्यांनी दिलेली अभ्यासपूर्ण भाषणे अर्थशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांसाठी संशोधनाचा विषय ठरली. भारतीय राजकारणातील निर्णय जागतिक संदर्भाशी तुलना करून घेण्याची क्षमता त्यांनी संपादन केली होती.

ते नेहमी जनसामान्यांना समजेल अशा भाषेतच बोलत. ज्या बाबतीत ते तज्ज्ञ नव्हते त्या गोष्टींत महत्त्वाचे निर्णय घेताना ते नेहमी तज्ज्ञांच्या सल्ल्यालाच महत्त्व देत. ‘ग्रंथांत लिहिलेले सगळेच नेहमी खरे असते’ असे त्यांनी कधी मानले नाही! त्यादृष्टीने मी ग्रंथनिष्ठ नाही

असेच ते म्हणत. प्रत्यक्ष येणाऱ्या अनुभवांच्या आधारेच निर्णय घेतले पाहिजेत असेच त्यांचे मत होते. देशी परंपरा व इतिहासाच्या मूलतत्त्ववादी चौकटीत त्यांचे विचार अडकून पडले नव्हते.

यशवंतराव म्हणतात, “महाराष्ट्रातल्या संतांकडून छत्रपती शिवाजी महाराजांपासून ते लोकमान्य टिळकांपर्यंत निर्माण झालेल्या अनेक परंपरांतून मी जे काही शिकलो, मानवेंद्रनाथ राय सारख्या विचारवंतांकडून मी जे थोडेफार शिकण्याचा प्रयत्न केला, जागतिक इतिहासाचा जो अर्थ मला समजला त्या सगळ्यातून माझी अखेरची श्रद्धा ही मानवतेवरील झालेली आहे. माझी निष्ठा ही मानवतेच्या कल्याणाची आहे असे मी मानतो.”

त्यांचे साहित्य व संस्कृतीशी ऋणानुबंध जुळलेले होते. महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री झाल्यानंतर त्यांनी साहित्यिकांना उत्तेजन देण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, ग्रंथ पुरस्कार योजना, विश्वकोश मंडळ, विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ, लोकसाहित्य समिती या योजना सुरू केल्या. तसेच ग्रामपंचायतीतील सहकार चळवळ, पंचायत राज योजना, कृषी औद्योगिक समाजरचना कार्यान्वित केली व ग्रामीण विकासाला गती दिली. या सर्व सुधारणांची बीजे त्यांनी अभ्यासलेल्या विश्वसाहित्यात होती. महाराष्ट्र राज्याच्या मुखपत्राचे ‘लोकराज्य’ हे नावही त्यांनीच निवडलेले आहे.

इ.स.१९६१ मध्ये दिल्ली येथे झालेल्या अखिल भारतीय नाट्यसंमेलनाचे ते स्वागताध्यक्ष होते. इ.स. १९७५ मधील कऱ्हाड इथल्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचेही ते स्वागताध्यक्ष होते. दिल्लीतील इतिहास संशोधन मंडळाचे अध्यक्षपदही त्यांच्याकडे चालून आलेले होते. हा त्यांचा त्या क्षेत्रातील व्यासंगाचाच सन्मान होता.

यशवंतरावांनी स्वतः लिहिलेली सह्याद्रीचे वारे, युगांतर, भूमिका, ऋणानुबंध, शिवनेरीच्या सोबती ही

पुस्तके तसेच कृष्णाकाठ हे आत्मचरित्र प्रकाशित झालेले आहे. वैचारिकता, व्यासंग ही त्यांच्या लेखनाची वैशिष्ट्ये आहेत. त्यांनी लिहिलेल्या लेखांसाठी त्यांनी बरेच वाचन केलेले होते. मराठी साहित्याप्रमाणेच इंग्रजी साहित्याचेही वाचन असल्याने त्यांची भाषणेही गाजली.

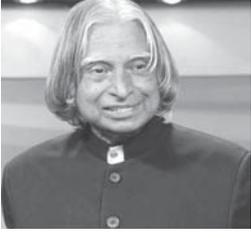
आपणा भारतीयांवर पाश्चात्य इंग्रजी साहित्याचेच दीर्घकाळ संस्कार झाल्याने आपण त्यांचेच अनुकरण करीत आहोत. जगातील इतरही देशांतील ललित वाङ्मयाचा, विचारधनाचा म्हणजेच विश्वसाहित्याचाही व्यापक, सखोल अभ्यास व्हावा. ते साहित्य आपल्या देशी भाषांत आणले पाहिजे असे त्यांचे म्हणणे होते.

त्यांचा अवाढव्य ग्रंथसंग्रह स्वच्छ व नीटनेटका ठेवण्याचं काम त्यांच्या पत्नी वेणुताईंनी आयुष्यभर समर्पित श्रद्धेने केले. वेणुताईंच्या त्या कार्याचे मोल व्यवहारा-पत्नीकडचे आहे. त्यांनी आस्थेने जतन केलेला ग्रंथसंग्रह त्यांच्या निःस्वार्थी कर्मयोगाची ग्वाही देतो. यशवंतरावांनी “कऱ्हाडला त्यांच्या आयुष्यभराच्या कमाईतून वेणुताईंच्या नावाने चांगले वाचनालय उभारावे, आपल्या वस्तू व ग्रंथ त्या संग्रहालयात ठेवावे” अशी इच्छा त्यांच्या मृत्युपत्रात नमूद केलेली होती.

आयुष्यभर वाचन हे त्यांचे अखंडपणे चाललेले जणूकाही व्रतच होते. २५ नोव्हेंबर १९८४ रोजी दिल्लीत जेव्हा त्यांना देवाज्ञा झाली तेव्हाच ते संपले. वाचनानेच त्यांना खऱ्या अर्थाने घडविले आणि महानेतेपदी नेले.

त्यांच्या शैक्षणिक व सामाजिक कार्याचे उत्कृष्ट स्मारक म्हणजे नाशिक शहरातील ‘यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ’ हे आहे. ‘ज्ञानगंगा घरोघरी’ हे या विद्यापीठाचे ब्रीदवाक्य आहे. ग्रंथांद्वारेच ज्ञानगंगा वाहती राहणार आहे. मग ते पारंपरिक ग्रंथ असोत वा उद्याचे ई-ग्रंथ असोत. नव्हे काय ?

डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांचे शिक्षणविषयक विचार

– संदीप वाकचौरे

☎ ९४०५४०४५००

शिक्षक हा शिडीसारखा असतो. त्या शिडीने लाखो विद्यार्थी यशाला गवसणी घालत असतात. या शिडीशिवाय कोणालाही यश प्राप्त करता येत नाही. मात्र शिडी तर जागेवर असते. त्या अर्थाने शिक्षक समाज ज्ञानमय करण्यासाठी सर्वात महत्त्वाची भूमिका बजावत असतो. शिक्षकाने सतत शिडीसारखे स्थिर राहत विद्यार्थ्यांच्या यशासाठी लढायचे असते. विद्यार्थ्यांच्या यशात शिक्षकांसाठी आनंद साठवलेला असतो.

“शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली शिक्षणाचा खरा अर्थ समजावून घेतला आणि तो विचार मानवी सहभागाच्या प्रत्येक क्षेत्रात प्रसारित केला, तर हे जग इथं राहण्यासाठी कितीतरी चांगलं ठिकाण बनेल.” शिक्षकांचे आणि शिक्षणाचे महत्त्व अधोरेखित करणारा विचार माजी राष्ट्रपती अब्दुल कलाम यांनी व्यक्त केला होता. कलामांच्या प्रत्येक स्वप्नात शिक्षणाचा धागा होता. देश प्रगतीपथावर न्यायचा असेल तर शिक्षण आणि शिक्षकांशिवाय पर्याय नसल्याचे त्यांनी ओळखले होते. जगाच्या इतिहासात प्रगती आणि शांतता, निर्मिती आणि सौंदर्य यांचा मिलाप घालायचा असेल तर शिक्षणाची नितांत गरज आहे. समाज उन्नत आणि समृद्ध करण्याचा शिक्षण हा एकमेव राजमार्ग आहे. त्या मार्गातील शिक्षक आणि विद्यार्थी यांनी

आपला मार्ग उत्तमतेने अनुसरला तर प्रगतीचे पंख लेवून विकासाची पहाट या देशासाठी फारशी दूर नाही.

कलामांनी आपल्या आयुष्यात शिक्षकांचे महत्त्व जाणले होते. राष्ट्रपती पदावर पोहचल्यावर त्यांनी लिहिलेल्या साहित्यामध्ये अनेक ठिकाणी आयुष्यावर प्रभाव टाकणाऱ्या व्यक्तींच्या यादीत शिक्षकांचा समावेश होता. इयत्ता पाचवीच्या वर्गात शिकताना रामेश्वर येथील श्री शिव सुब्रमण्यम अय्यर नावाचे शिक्षक होते. त्यांच्या शिकविण्याचा परिणाम म्हणून कलाम संशोधनासारख्या क्षेत्राकडे वळाले. पक्षी कसा उडतो? कशी दिशा बदलतो? त्याचा वेग, नियंत्रण, झेप यासारख्या अनेक कृतींमध्ये शरीराच्या कोणत्या भागाचा वापर कसा केला जातो याबाबतची माहिती दिली गेली. पक्ष्यांसारखी भरारी मारण्यासाठी लागणाऱ्या इंजिनाचा शोध, त्यात सामावलेल्या शक्तीचा शोध घेणाऱ्या प्रश्नांनी विद्यार्थ्यांना विचार करायला भाग पाडले. तेथून भविष्याच्या पाऊलवाटेचा विचार मनात पेरला गेला. शिक्षकांनी दिशा सांगितली. मी फक्त त्या दिशेने झेप घेण्यासाठी प्रवास सुरू केला आणि तो साध्यही केला. या शिक्षकाने विचार पेरण्याचे काम केले. खरे शिक्षक तर केवळ योजना आखतात आणि त्या योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीकरिता विचारांची पेरणी करीत असतात. त्या प्रवासात विद्यार्थ्यांला ज्ञान मिळविण्यासाठी तयार करीत असतात. शिकण्यासाठी जे स्वातंत्र्य हवे असते ते अय्यर सरांनी

सातत्याने दिले होते. विचार, सर्जनशीलता आणि कल्पनांचे स्वातंत्र्य मिळाले की मुलांना भविष्य कवेत घेण्याची शक्ती मिळत असते. म्हणूनच त्यांच्या जीवनात आलेल्या अनेक शिक्षकांपैकी पहिले शिक्षक म्हणून मिळणारा मान अय्यर गुरुजींना जातो. तर दुसरा मान सतिश धवन यांना मिळतो. त्यांच्या भेटीचे वर्णन करताना कलामांनी म्हटले की, “त्यांनी प्रत्येक भेटीत मला कठीण प्रश्न विचारले. उत्तम शिक्षक हेच करीत असतात. विद्यार्थ्यांची क्षमता ओळखून त्याला ज्ञानासाठी तयार करीत असतात. शिक्षकाने प्रत्येकवेळी विद्यार्थ्यांच्या मनात स्वप्न पेरायची असतात. जीवनाच्या ध्येयाची ओळख करून देताना जीवन प्रवास कसा सुलभ करता येईल याची दिशा दाखवायची असते.” केवळ पाठ्यपुस्तकाशी मैत्री करीत शिक्षणाचा मार्ग अनुसरल्याने शिक्षण होत नाही. शिक्षण प्रवासात मुलांच्या मनात आत्मविश्वास आणि हिम्मत पेरायची असते. मी हे करू शकतो. आकाश कवेत घेऊ शकतो. निर्माण होणाऱ्या समस्यांवर मात करू शकतो. इतकी हिम्मत शिक्षकांनी देण्याची गरज आहे. काळाच्या ओघात इतिहासाच्या पानावर हे घडले आहे. त्याचे दर्शन आज होते आहे. त्यावेळी कोणत्याही तंत्रज्ञानाचा गाजावाजा नसताना प्रसारमाध्यमाची क्रांती नसताना, ज्ञानासाठीचे स्रोत नसताना शिक्षकांनी हे केले आहे. त्यामुळे शिक्षकांनी ठरविले तर प्रत्येक वर्गात असे स्वप्नांच्या परिपूर्तीकरिता झटणारी अनेक माणसं निर्माण करता येतील. कोणत्याही अडचणीवर ती मात करू शकतील. हे अय्यर गुरुजींनी केलेल्या शैक्षणिक संस्काराने सिद्ध केले आहे.

कलामांचा विश्वास शिक्षणप्रक्रियेवर होता. शिक्षण माणूस निर्माण करू शकते. किंबहुना शिक्षणाशिवाय माणूसनिर्मितीचा कोणताही मार्ग नसल्याचे त्यांनी अनेकदा प्रतिपादन केले आहे. ते सहजपणे बोलताना म्हणाले होते की, “एखादे मुल सात वर्ष माझ्याकडे सोपवा. त्यानंतर ते मूल परमेश्वर किंवा सैतान कोणीही न्यावे, ते त्या मुलाला बदलू शकत नाही.” मुलावर शिक्षणाचे दूरगामी परिणाम होत असतात. ध्येयाने प्रेरित झालेला शिक्षकांच्या आयुष्यात जी जी मुले आली त्या त्या मुलांच्या आयुष्यात शिक्षणाने बदल केला आहे. त्यामुळे या देशाला प्रगतीच्या आणि समृद्धतेच्या दिशेने पुढे न्यायचे असेल तर, गरज आहे मुलांचे जीवन प्रेरित करणाऱ्या अध्यापकांची. शिकविणे याचा अर्थ शब्द, वाक्य वाचणे आणि तिचा अर्थ सांगणे असा नाहीच. दोन ओळीच्यामध्ये लपलेला जीवनाचा अर्थ शिक्षकांनी सांगायचा असतो. आपल्यासमोर बसलेल्या प्रत्येक मुलांच्या मनात एक महान नवनिर्मितीचे स्वप्न पेरले जाण्याची प्रतिक्षा आहे. ते अध्यापनातून घडायला हवे. पुस्तकातील ओळींचा अर्थ जाणताना जीवन-प्रवासाचा अर्थ उलगडून दाखविणे ही मोठी गोष्ट आहे. केवळ पुस्तक शिकवून झाले म्हणजे कर्तव्याची पूर्ती होत नाही. खरा शिक्षक तर त्या पलीकडे जीवनभर ज्ञानाचा उपासक निर्माण करीत असतो. विद्यार्थ्यांच्या मनात विचारांची पेरणी करीत असतो. विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांच्या विकासाची प्रक्रिया सातत्याने सुरू ठेवत असतो. त्या पेरणीतून उत्तमतेचा ध्यास घेतलेल्या हजारो मुलांची निर्मिती होऊ शकेल. या देशाला अशी हजारो मुले मिळाली तर उत्थान फार दूर नाही. त्याकरिता

अध्यापन हेच ध्येय मानणाच्या शिक्षकांची गरज आहे. मुलांच्या मनात लाखो प्रश्नांनी घर केलेले असते. त्या प्रश्नांच्या मुळाशी जाऊन मुले काही शोधू पहात असतात. त्या शोधवृत्ती, नवसंशोधनांच्या विचारांना पुढे घेऊन जाण्याकरिता शिक्षकांनी मदत करण्याची अपेक्षा आहे. मुलांच्या पंखात बळ भरण्यासाठी ज्ञानदानाचा महामार्ग शिक्षकांनी निर्माण करण्याची गरज आहे. त्यासाठी देशातील शिक्षक हेच वर्तमानातील विचारवंत असायला हवेत. शिक्षकांनी सतत ज्ञानाच्या शोधात असायला हवे. मुलांच्या मनात असलेल्या प्रश्नांचे निराकरण करण्यासाठी शिक्षकांनीच तयारी दाखवायला हवी. विद्यार्थ्यांना मदतीचा हात द्यायला हवा. मुलांच्या प्रश्नाच्या भोवती विचार करताना मुले जशी समृद्ध होतात तसे शिक्षकही समृद्ध होत असतात. विद्यार्थ्यांच्या मनात प्रश्नाची जिज्ञासा निर्माण करण्याचा प्रयत्न हे सचेतन अध्यापन आहे. अध्ययन-अध्यापनात मुक्त संवाद असायला हवा. त्यातून शिक्षक आपल्या वर्गातील मुलांना कित्येक दशके पुढे नेत असतो. माझ्या आयुष्यात आलेल्या शिक्षकांनी मला जे काही दिले आहे. माझ्या मनातील प्रश्नांचा पाठपुरावा करताना त्यांनी जी दिशा दाखविली आहे, त्यातून त्यांनी मला पाच दशके पुढे नेले आहे असे सांगत ते शिक्षकांबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करतात.

शिक्षक हा शिडीसारखा असतो. त्या शिडीने लाखो विद्यार्थी यशाला गवसणी घालत असतात. या शिडीशिवाय कोणालाही यश प्राप्त करता येत नाही. मात्र शिडी तर जागेवर असते. त्या अर्थाने शिक्षक समाज ज्ञानमय करण्यासाठी सर्वात महत्त्वाची भूमिका

बजावत असतो. शिक्षकाने सतत शिडीसारखे स्थिर राहत विद्यार्थ्यांच्या यशासाठी लढायचे असते. विद्यार्थ्यांच्या यशात शिक्षकांसाठी आनंद साठवलेला असतो. विद्यार्थ्यांच्या आनंदात आनंद मानणारा शिक्षक सर्वत्र असतो. तीच त्याची वृत्ती असते. अशा वृत्तीत त्याग, निरामयता दडलेली असते. त्या अर्थाने शिक्षक चित्तशुद्धवृत्तीने आपला प्रवास सुरू ठेवीत असतो.

या देशाला आज कलामांनी सांगितलेल्या मार्गाने जाणाऱ्या शिक्षकांची गरज आहे. तो प्रवास सुलभ नाही पण, तो अशक्य आहे असेही नाही. त्याकरिता पराकाष्टा करावी लागेल. स्वतःला झोकून देत नव्या व्यवस्थेत विचाराने काम करावे लागेल. जग सोबत असेलच असे नाही. पण एकट्याची पाऊलवाट हिमतीने चालावी लागेल. स्वतःला ज्ञानाची साधना करावी लागेल. त्याकरिता गुरुंचा शोध, पुस्तकाशी मैत्री करावी लागेल. ज्ञानाचे जे जे म्हणून स्रोत उपलब्ध आहेत त्या सर्व वाटांनी मार्गक्रमण करीत विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याकरिता नवा महामार्ग अनुसरावा लागेल. ध्येय बदलावे लागेल. उद्दिष्टांच्या साध्यतेकरिता नियोजन, त्यागमय वृत्ती, वेळप्रसंगी जीवनातील सुखलोलुप सुखदायी वाटांना मुकावे लागेल. चंगळवादी विचारधारा सोडून ज्ञानमय काटेरी वाट धरावी लागेल. या सर्व पर्यायी वाटा निरंतर आणि चिरंतन सुखाकरिता आहेत. त्या वाटांनी जाणे ही देशभक्ती आहे. अशा मार्गाने जाणे हेच शिक्षक असल्याचे लक्षण आहे.

इतिहासाच्या पाठ्यपुस्तकातील उपक्रम व सुटीचा सदुपयोग

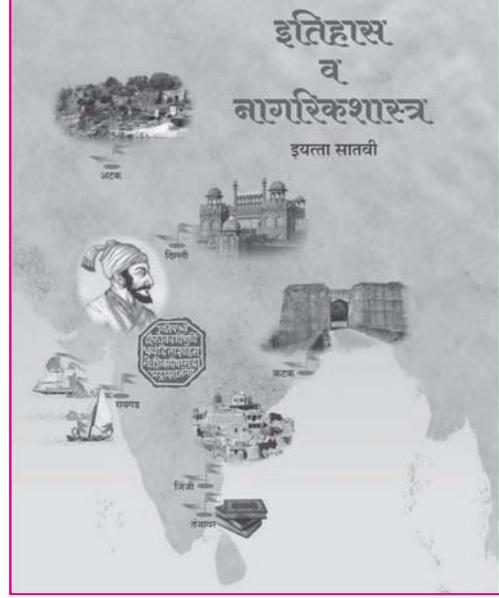
- डॉ. गणेश राऊत

९८८१०९१९१८

नववीच्या सातव्या प्रकरणात आकाशवाणी आणि दूरदर्शन केंद्राला भेट देण्यास सांगितले आहे. आकाशवाणी केंद्राकडे लोकसंगीताचा खजिना असू शकतो. जुन्या कार्यक्रमांचे ध्वनीमुद्रण असते. या दोन्ही केंद्राकडे उपयुक्त माहितीचा भरपूर साठा आहे. काही विद्यार्थ्यांना त्यात करियरच्या संधी सापडू शकतात. एखाद्याला या माध्यमांमध्ये काम करण्याची जिज्ञासा वाटू शकते म्हणून अशा प्रकारचे उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे.

इयत्ता सातवीचे पुस्तक मध्ययुगीन महाराष्ट्राचा इतिहास समजून घेण्यासाठी उपयुक्त आहे. 'सतरावे शतक समजून घेऊन आपण येथवर कशी वाटचाल केली' हा पुस्तकाचा गाभा आहे. एकूण १३ धड्यांमध्ये पुस्तक विभागलेले आहे. या तेरा धड्यांखाली आणि धड्यांमध्ये काही महत्त्वाचे उपक्रम दिलेले आहेत. हे उपक्रम म्हणजे सुट्टीचा भाग नसून ते जगण्याचा भाग झाले पाहिजेत असा दृष्टिकोन आहे.

'इतिहासाची साधने' या पहिल्याच धड्यात पोवाडे, अदिवासी गीते यांचा संग्रह करून त्याचे सादरीकरण शाळेच्या सांस्कृतिक कार्यक्रमात करण्यास सांगितले आहे. शिक्षकांनी पोवाड्यांचा संग्रह विद्यार्थ्यांकडून कसा करवून घ्यायचा ? तर आंतरजाल (इंटरनेट) य.न. केळकर यांचे पोवाड्यांचे संकलन, वेगवेगळ्या चित्रपटांतील पोवाडे, पोवाड्यांच्या कॅसेट्स, १५ ऑगस्ट, २६ जानेवारी, शिवजयंती या दिवशी

ऐकण्यात येणारे पोवाडे यांचा संग्रह करण्यात येईल. आणखी एक मार्ग म्हणजे आपल्या परिसरातील पोवाडे गाणाऱ्या कलावंतांना, पोवाडे रचणाऱ्या कवींना शाळेत बोलवता येईल. त्यांच्या घरी विद्यार्थ्यांना नेता येईल. सादरीकरण न झालेले पोवाडे त्यांच्याकडून गोळा करण्यात येऊ शकतील. आकाशवाणीकडे त्यांच्या संग्रहात जुने पोवाडे असू शकतात. त्यांच्याकडून ते मिळविता येतील. आपल्या भागात जुनी ग्रंथालये असतील तर त्यांच्या संग्रहालयातील जुन्या वृत्तपत्रांमधून, नियतकालिकांमधून आपणास जुने पोवाडे मिळविता येतील. चळवळीत सहभागी असणाऱ्या कार्यकर्त्यांकडून त्यांना आठवतील तशी गाणी पोवाडे लिहून घेता येतील. पुण्यातील आदिवासी संग्रहालय बघता येईल. डॉ. गोविंद गारे यांचे खूप काम अदिवासींच्या संदर्भात आहे. त्यांची पुस्तके अभ्यासता येतील.

विद्यार्थ्यांकडून अशा प्रकारच्या कृती शिक्षकांनी

करवून घेतल्यास त्यांना इतिहासाची साधने कशी मिळवावी लागतात हे समजेल. मौखिक साधने म्हणजे काय आणि त्यांची वेळेवर जपणूक का करायची हे समजेल. मौखिक साधने हा झपाट्याने नष्ट होणारा ठेवा आहे तो जपण्याचे शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळू शकेल. मोबाईलच्या सहाय्याने मुलाखत, ध्वनिमुद्रित (टेप) कशी करायची यात विद्यार्थी पारंगत होतील. त्याचा उपयोग भाविष्यात त्यांना होईल.

एका धड्याच्या शेवटी जवळच्या वस्तुसंग्रहालयात भेट देण्याचा उपक्रम दिला असून साधनांविषयी माहिती घेण्यास सांगितले आहे. पुणे शहरातील 'राजा केळकर संग्रहालय' या पद्धतीचा आदर्श नमुना आहे. या संग्रहालयात 'राजा केळकर' हे नाव का देण्यात आले हाच मुळी एक भावनिक इतिहासाचा भाग आहे. हे संग्रहालय उभारणे दिनकरराव केळकर उर्फ कवी अज्ञातवासी यांचे कार्य महाराष्ट्राच्या वस्तुसंग्रहालयांच्या इतिहासात महत्त्वाचे आहे. हा परिचय झाल्यावर संग्रहालयाकडे बघण्याचा आपला दृष्टिकोन बदलून जातो. आतील वस्तू म्हणजे दुर्मिळ गोष्टींचा खजिनाच आहे. यासाठी शाळेच्या सहलीच आवश्यक आहेत असे नाही तर विद्यार्थी पालकांबरोबर कोणत्या शहरात कामानिमित्ताने वा कोणत्याही निमित्ताने गेल्यास त्यांना संग्रहालय बघता येईल. आपण ऐकलेले विसरतो पण डोळ्यांनी पाहिलेले विसरत नाही.

'शिवपूर्वकालीन भारत' या पाठात संपूर्ण धड्यात जेवढ्या व्यक्तींचे उल्लेख आलेले आहेत त्यांची अधिक माहिती गोळा करण्यास सांगितले आहे. या धड्यात ४४ व्यक्तींची नावे आली आहेत. त्यांची माहिती 'यांनी घडवलं सहस्रक', 'भारतीय संस्कृती कोश', विश्वकोश, वृत्तपत्रे यांमधून मिळविता येईल. वृत्तपत्रांमध्ये थोर व्यक्तींच्या जन्म-मृत्यू संदर्भात लेख येतात. त्याची कात्रणे काढून शाळेत चिकट वही तयार

करता येईल. तो संग्रह ग्रंथालयात ठेवल्यास नवीन येणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडून त्यात भर घालता येईल.

'धार्मिक समन्वय' या पाठात सुफी संगीत परंपरेतील भजन मिळविण्याचा उपक्रम दिला आहे. हिंदी चित्रपट हे सुफी संगीताचे उत्तम सोर्स आहेत. भजन संग्रहाची पुस्तके छापली जातात. त्याचाही आधार घेता येईल.

'शिवपूर्वकालीन महाराष्ट्र' या पाठात विविध संतांच्या वेशभूषाचे सादरीकरण करण्यास सांगितले आहे. हा उपक्रम विद्यार्थ्यांकडून करवून घेण्यापूर्वी त्यांना चित्रपट आवर्जून दाखवावेत. छत्रपती शिवाजी महाराजांवरील भालजी पेंढारकर यांचा चित्रपट, श्यामची आई हा आचार्य अत्रेंचा चित्रपट, म. गांधी हा रिचर्ड अटनबेरोंचा आणि 'लगान' हा अमीरखानचा चित्रपट दाखवावा. या चित्रपटांमधून जुना काळ कसा उभा करण्यात आला आहे आणि त्यासाठी वेशभूषा आणि इतिहासाचे ज्ञान कसे उपयोगी पडते हे विद्यार्थ्यांना समजेल. या निमित्ताने भारताला पहिले ऑस्कर मिळवून देणाऱ्या भानू अशैय्या (चित्रपट - म. गांधी - वेशभूषा) यांची माहिती विद्यार्थ्यांना देता येईल.

'स्वराज्य स्थापना' या धड्यातील उपक्रम मध्ययुग व आधुनिक काळ यांना जोडणारे आहेत. 'किल्ल्याचे वर्णन आणि ऐतिहासिक वास्तूचे जतन' या संदर्भात पहिला उपक्रम आहे. महाराष्ट्रात ३०० च्या घरात किल्ले आहेत. त्यांना भेट दिल्यामुळे त्यांच्या विषयी जागरूकता निर्माण होणार आहे. किल्ल्यांचे जतन करण्यासाठी त्यांना भेट देणे हाच चांगला उपाय आहे. गडावर जाऊन नावे कोरण्यापेक्षा ते जतन करण्याचे उपाय विद्यार्थ्यांना विचारले आहेत. विद्यार्थी अनेक उपाय सुचवू शकतात. एखादा उपाय अभिनव पद्धतीचा मिळाल्यास महाराष्ट्राचा फायदा होईल.

शेतीचा ७/१२ उतारा मिळवून समजून घेण्याचा उपक्रम शिक्षक - पालकांना समजला तरच ते मुलांना

समजून सांगू शकतील. ज्यांचा शेतीशी आयुष्यात कधीही संबंध आला नाही त्यांच्यासाठी पुण्यातील एक सामाजिक कार्यकर्ते श्री. सतिश जोशी यांची पुस्तिका व मोफत वेबसाईट www.maza7-12.com उपयुक्त आहे. 'स्वराज्याचा कारभार' या धड्यात भारतीय नौसेनेतील लढाऊ जहाजांची माहिती मिळवा व जहाजांच्या चित्रांचा संग्रह करा. हा उपक्रम नुसत्या चित्रांपर्यंत न ठेवता त्याच्या छोट्या प्रतिकृती तयार करवून घेता येतील. कार्डशीटच्या सहाय्याने हा उपक्रम राबविता येईल.

याच धड्यात भारतीय सेनादलात काम केलेल्या व्यक्तीची मुलाखत घेण्यास सांगितले आहे. विद्यार्थ्यांकडून हा उपक्रम राबविण्यासाठी त्यांना आपल्या भागातील प्रसिद्ध मुलाखतकाराची भेट घडवून आणता आली तर ते उपयुक्त ठरेल. गावातील बाजारपेठेतील वस्तू संदर्भात स्वदेशीचा विचार विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविता येईल.

शेवटच्या धड्यात आपल्या देशातील कतृत्ववान स्त्रियांविषयी माहिती मिळविण्यास सांगितले आहे. तो उपक्रम चित्रपट(दंगल), नाटक (महात्मा, समाजस्वास्थ्य), चरित्र (डॉ. आनंदीबाई जोशी) कविता (खूब लडी मर्दानी वह तो झाँसीवाली राणी थी) यांचा आधार घेता येईल.

नवीन इयत्ता नववीच्या पुस्तकाचा कालखंड १९६० ते २००० पर्यंतचा आहे. जे विद्यार्थी ९ वीत शिकत आहेत त्यांच्या पालकांनी आजी-आजोबांनी हा काल प्रत्यक्ष पाहिलेला आहे. त्यामुळे या पुस्तकातील उपक्रम राबविणे शिक्षकांसाठी कदाचित सोपे किंवा आव्हानात्मक असू शकते. आव्हानात्मक अशासाठी की खूप प्रयोग करण्यास यात संधी आहे.

‘इतिहासाची साधने’ या प्रकरणात शाळेचे हस्तलिखित तयार करण्यास सांगितले आहे. हस्तलिखित घटनांची निवड आणि त्यासाठी वापरायची साधने हा भाग महत्त्वाचा आहे. पहिला धडा नीट समजला आहे की नाही याची 'लिटमस टेस्ट' म्हणजे शाळेचे हस्तलिखित

आहे. भारतातील, महाराष्ट्रातील प्रत्येक गावाला स्वतःचा असा एक इतिहास आहे. विद्यार्थ्यांना गावाचा इतिहास लिहिण्यास सांगितले आहे. गावाचे नाव कसे पडले, येथपासून ते गावाचा वाढदिवस साजरा करता येईल का एवढा व्यापक विचार 'ग्राम - इतिहास लेखन' प्रकल्पात करता येईल. शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांनी मनावर घेतल्यास या प्रकल्पातून आजवर पुढे न आलेली कितीतरी मनोरंजक माहिती समोर येऊ शकते.

तिसऱ्या पाठात ईशान्येकडील राज्यांची माहिती मिळविण्यास सांगितली आहे. आजवर ईशान्य भारताला इतिहासाच्या पाठ्यपुस्तकात पुरेसे स्थान देण्यात आलेले क्वचितच आढळते. ती उणीव या पुस्तकाच्या मदतीने दूर करण्यात आलेली आहे. दिवाळीच्या सुट्टीत या भागाची माहिती गोळा करण्यास सांगितल्यावर काही विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात या भागास आपण भेट द्यावी या कल्पनेचे बीज पडू शकते. भविष्यात या कल्पना वास्तवात उतरू शकतात. त्यामुळे या प्रकल्पावर भर द्यावा.

चौथ्या प्रकरणात राष्ट्रीयीकृत बँकेस भेट देण्यास सांगितले आहे. खरं म्हणजे प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे बँकेत खाते उघडता येणे शक्य आहे. शाळेत अभिरूप बँक असा उपक्रम राबविता येऊ शकतो. ज्या विद्यार्थ्यांचे पालक बँकेत नोकरी करतात त्यांचे सहकार्य या कामासाठी घेता येऊ शकेल.

सहाव्या धड्यात 'महिला बचत गटाच्या कामकाजाची माहिती' मिळविण्याचा उपक्रम दिला आहे. या अंतर्गत विद्यार्थ्यांना गुजरातमधील आणंद येथील 'अमूल' प्रकल्प व त्यावर निघालेला चित्रपट दाखविता येईल. केवळ महिला बचत गट कशाला पुरुष बचत गट सुद्धा स्थापता येतील. शालेय जीवनापासूनच विद्यार्थी-विद्यार्थिनींना बचतीची सवय लावता येईल. उपक्रमातून सवय आणि सवयीतून वर्तनबदल आपणास साध्य करता येईल.

नववीच्या सातव्या प्रकरणात आकाशवाणी आणि

दूरदर्शन केंद्राला भेट देण्यास सांगितले आहे. आकाशवाणी केंद्राकडे लोकसंगीताचा खजिना असू शकतो. जुन्या कार्यक्रमांचे ध्वनीमुद्रण असते. या दोन्ही केंद्राकडे उपयुक्त माहितीचा भरपूर साठा आहे. काही विद्यार्थ्यांना त्यात करियरच्या संधी सापडू शकतात. एखाद्याला या माध्यमांमध्ये काम करण्याची जिज्ञासा वाटू शकते. म्हणून अशा प्रकारचे उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे.

आठव्या पाठात यशस्वी उद्योजकांची छायाचित्रे जमा करा. असा उपक्रम दिला आहे. सध्या काही जणांना स्थिती नोकरी उत्तम आणि व्यवसाय कनिष्ठ आहे असे वाटते. वाढती लोकसंख्या लक्षात घेता सर्वांना नोकरी मिळणे अवघड आहे. अशा वेळी आपणास उद्योजकतेचे आव्हान पेलावे लागत आहे.

नवव्या पाठात औद्योगिकरणात झालेले बदल आपणास लक्षात घ्यायचे आहेत. यामुळे घर, शेती आणि वाहने यांच्यात झालेले बदल विद्यार्थ्यांनी जाणून घ्यायचे आहेत. यासाठी त्यांना मुलाखतीचा उपक्रम दिला आहे.

घराच्या रचनेत झालेला बदल खूप हळूहळू झाला तर वाहनांमध्ये झालेला बदल चटकन जाणवणारा बदल आहे. त्याची माहिती विद्यार्थी गोळा करू शकतील.

वरील उपक्रमांच्या सहाय्याने डोळे आणि कान उघडे ठेवून हाताला काम मिळणे अपेक्षित आहे. हे उपक्रम एकेकट्यात पार पाडायचे नसून गट सहकार्याने पार पाडायचे आहेत. आपल्या समाजात वैयक्तिक कामगिरीला खूप प्राधान्य मिळत आहे. सांघिक कामगिरी तुलनेने दुर्लक्षित जाते. (त्यामुळे कदाचित क्रिकेट आपल्याकडे सर्वाधिक लोकप्रिय असावे.) सांघिक कामगिरी दुर्लक्षिली जाते. या उपक्रमांचा अंतिम हेतू एकच आहे, तो म्हणजे 'स्वच्छ हात, समर्थ खांदे आणि तल्लख मेंदू असणारा विद्यार्थी' तयार करणे हा आहे.

करण्यासारखे खूप काही आहे आणि एक लक्षावधी मैलांचा प्रवास करण्यासाठी एक पाऊल उचलावे लागते. या लेखाच्या निमित्ताने एक पाऊल उचलूयात.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

माहे ऑक्टोबर २०१७ अखेर मंडळ सेवेतील खालील अधिकारी/कर्मचारी नियत वयोमानानुसार/स्वेच्छेने सेवानिवृत्त होणार आहेत. त्यांच्या प्रदीर्घ अशा सेवाकालाचा लाभ मंडळाच्या कामकाजामध्ये झाला आहे. त्यांचे अनुभव व कार्यामुळे त्यांच्या सहकाऱ्यांना मार्गदर्शन लाभलेले आहे. या सेवानिवृत्त/स्वेच्छानिवृत्त अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना उत्तम आयुरारोग्य आणि संपन्न जीवन लाभो अशी मंडळाकडून शुभकामना !

अ.क्र.	अधिकारी / कर्मचाऱ्याचे नाव	पद	मंडळ	निवृत्तीचा दिनांक
नियत वयोमानानुसार -				
१)	श्री. भोसले गंगाधर कलाप्पा	व. अधीक्षक	पुणे	३१/१०/२०१७
२)	श्रीमती अभ्यंकर आशा जयंत	प. लिपिक	राज्यमंडळ	३१/१०/२०१७
३)	श्री. गर्गे प्रदीप श्रीराम	प. लिपिक	अमरावती	३१/१०/२०१७
४)	श्रीमती देशमुख सरिता मनोहर	प. लिपिक	अमरावती	३१/१०/२०१७

भाषाविकासाचे प्रभावी साधन : सातवी बालभारती

- वैभव विठ्ठल पोरे

☎ ९४२१५५९९७९

या मराठी बालभारती पुस्तकाच्या माध्यमातून निवडक व संस्कारक्षम साहित्यकृती मुलांसमोर मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामधून इयत्ता सातवीच्या अखेरीस विद्यार्थ्यांमध्ये अपेक्षित भाषाविषयक क्षमता नक्कीच विकसित होतील असा मला विश्वास वाटतो.

नियोजनानुसार इ. सातवीची पाठ्यपुस्तके प्राप्त होणार हे विदितच होते. प्रतिक्षा होती ती पाठ्यपुस्तके हातात पडण्याची. अपेक्षेप्रमाणे १५ जून रोजी पाठ्यपुस्तके आली. विद्यार्थ्यांबरोबरच या नवीन पाठ्यपुस्तकांचे आम्ही ही मनापासून स्वागत केले. उत्सुकता होती ती 'काय काय नवीन व वेगळे असेल या पाठ्यपुस्तकात ?' याचीच !

वास्तविक पाहता पाठ्यपुस्तक बदलाची गरज ही कालानुरूप प्रकर्षाने अधोरेखित होते. पूर्वी १०-१० वर्षे पाठ्यपुस्तके बदलत नव्हती. तेव्हा जीवनाच्या बदलाची गती देखील कमीच होती. मात्र आज जग व व्यवहार हे गतिमान झाले आहेत. काळ वेगाने बदलतो आहे. परिणामी कालसुसंगत अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम असणे ही निकडीची बाब बनली आहे.

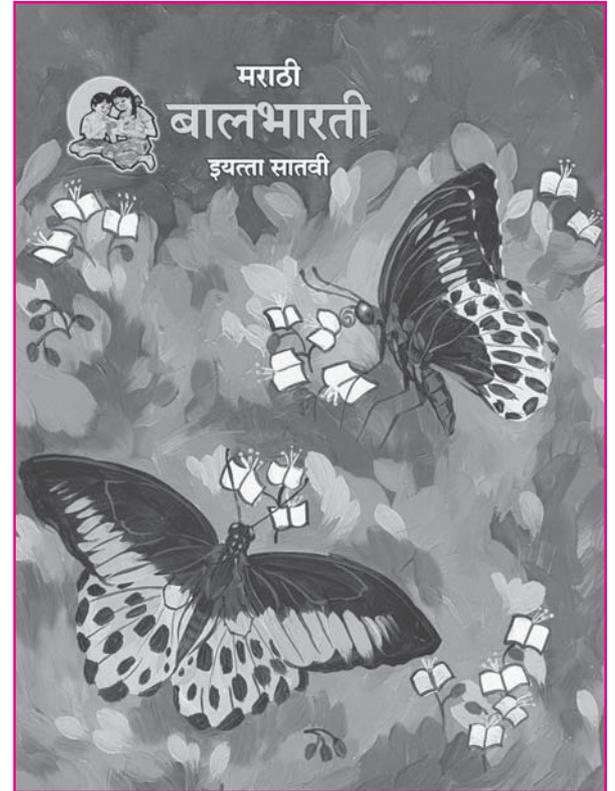
मराठी ही आपली एकमेकांबरोबर संवाद साधण्याची मुख्य भाषा आहे. तसेच ती आपली राजभाषा देखील आहे. साधारणपणे भाषाविषयक पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करून विद्यार्थ्यांचे भाषेवरील प्रभुत्व वाढावे, त्याला भाषेचा विविध प्रकारे वापर करता यावा यासाठी भाषा शिकवली, अभ्यासली जाते.

बालभारतीच्या संचालकांनी पाठ्यपुस्तकाच्या प्रस्तावनेमध्ये पाठ्यपुस्तकाबाबतच्या वापराबाबत नेमक्या शब्दात सूचना दिल्या आहेत. त्या प्रत्येक शिक्षकाने बारकाईने समजून घ्याव्यात. त्यामुळे सदर पाठ्यपुस्तक समजून घ्यायला व मुलांपर्यंत पोहोचवायला मदत होईल

इ. सातवीचे मराठी बालभारती हे पुस्तक हातात घेतल्याक्षणी आवडेल इतके सुंदर बनवलेले आहे. प्रथम आपण या पाठ्यपुस्तकाच्या अंतरंगाचा विचार करू !

क्षमताविधाने :

या पाठ्यपुस्तकात भाषा विषयाची उद्दिष्टे क्षेत्रांमध्ये विभागून क्षमतांच्या स्वरूपात दिलेली आहेत

आणि ती निश्चित स्वरूपाची आहेत. उद्दिष्टे क्रमबद्ध व सुटसुटीत स्वरूपात दिलेली आहेत. श्रवण या क्षेत्रामध्ये इयत्ता सातवीच्या अखेरीस विद्यार्थ्यांमध्ये भाषाविषयक एकूण ६ क्षमता, भाषण-संभाषण या क्षेत्रासाठी ६ क्षमता, वाचन क्षेत्रासाठी ६ क्षमता, लेखन क्षेत्रासाठी एकूण ७ क्षमता, अध्ययन कौशल्य क्षेत्रासाठी एकूण १२ क्षमता तर भाषाभ्यास क्षेत्रासाठी एकूण ७ क्षमता या इयत्तेसाठी निर्धारित केल्या आहेत. यांच्या माध्यमातून मुलांच्या भाषा विकासाला निश्चित दिशा मिळणार आहे. या क्षमतांचा विकास करण्यासाठी व निर्धारित उद्दिष्टांचे साध्य करण्यासाठी या पाठ्यपुस्तकात गद्य व पद्य पाठांची सुयोग्य निवड केलेली आहे. हे ह्या पाठ्यपुस्तकांचे वेगळे वैशिष्ट्य आहे.

गद्यपाठ :

गद्य पाठांमध्ये कथा, प्रवासवर्णने, नाट्य, व्यक्तिचित्रे, उतारे, संवाद, ललित अशा विविध प्रकारच्या साहित्य प्रकाराची रेलचेल आहे. आशयामध्येही विविधता आहे. पाठ्यपुस्तकांतील क्षमता व आशय हे परस्पर पूरक आहेत. गद्य पाठातील पाठ्यांश आशयाधिष्ठित किंवा स्मरणाधिष्ठित न राहता विचार, अभिव्यक्तीच्या विकासास पोषक आहे आणि तो अतिशय प्रभावीपणे विद्यार्थ्यांसमोर सादर करण्यात आलेला आहे. त्यामुळे तो सर्वांगसुंदर व भाषेच्या सर्व अंगांना स्पर्श करणारा असा बहुविध स्वरूपाचा आहे. म्हणूनच तो कंटाळवाणा अथवा नीरस वाटत नाही. उदा. 'बाली बेट' या पाठाद्वारे इंडोनेशियामधील प्रसिद्ध 'बाली बेट' व तेथील नयनरम्य निसर्गसृष्टीचे वर्णन पु.लं. च्या समृद्ध लेखनातून साकारते तेव्हा ते शिकण्यातील व शिकवण्यातील आनंद केवळ अवर्णनीय ठरू शकतो. 'सलाम-नमस्ते' या सुधा मुर्ती यांच्या पाठातील अत्यंत गरीब परिस्थिती असूनही कष्टाळूवृत्ती,

दुसऱ्याच्या दुःखाविषयीची जाणीव असणाऱ्या शेख महंमद व त्याची मृत्यूच्या दारात उभी असलेली बहिण झुबेदा यांची माणुसकी, प्रामाणिकपणा विद्यार्थी मनावर त्या मूल्यांचे संस्कार करतील. ही हृदयस्पर्शी कथा सुधा मुर्ती यांच्या 'पुण्यभूमी भारत' या कथासंग्रहातून घेतली आहे.

जि.प.प्राथ. शाळा पिंपळगाव चिलमखा या बुलढाणा जिल्ह्यातील शाळेत प्राथमिक शिक्षिका म्हणून काम करणाऱ्या शारदा दराडे यांचा 'कवितेची ओळख' हा पाठ या पुस्तकात समाविष्ट करण्यात आला आहे. ही बाब राज्यातील सर्व शिक्षकांच्या दृष्टीने निश्चितच अभिमानास्पद आहे. 'काव्यप्रतिभा' या विषयावरील प्रकल्पाच्या माध्यमातून काव्यरूपी संभाषणातील गंमतजंमत सदर एकांकिकेतून त्यांनी मांडलेली आहे. सदर पुस्तकात एकूण पाच कथा समाविष्ट केलेल्या आहेत. त्यामध्ये डॉ. संजय ढोले यांच्या 'धोंडा' या विज्ञानकथेचा समावेश औचित्यपूर्ण आहे.

'कल्हई' या माहितीपर सचित्र उताऱ्यातून त्या क्रियेबाबतच्या सर्व शंकाचे समाधान होते. सदर उताऱ्यातील कृती क्रमाने सांगताना जणूकाही आपणच ती कृती करतो आहोत असा भास मुलांना झाल्याशिवाय राहणार नाही. 'थोरांची ओळख' या सदराखाली महान क्रांतीकारक व आंतरराष्ट्रीय कृषीतज्ज्ञ डॉ. पांडुरंग खानखोजे यांचे व्यक्तीचित्र रेखाटले आहे. गदर क्रांतीचे प्रणेते व मेक्सिको येथील शेतीतले जादूगार असणाऱ्या व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय या पाठातून मुलांना निश्चितपणे होणार आहे.

बोलीभाषेचा समावेश :

आपल्या राज्यातील विविध भागात काही बोलीभाषाही प्रचलित आहेत. या बोलीभाषेतील अहिराणी बोली व कोकणी बोलीतील उतारे या पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट करण्यात आलेले आहेत. यातून

महाराष्ट्रातील विविध बोलीभाषांची विद्यार्थ्यांना ओळख होण्यास मदत होणार आहे. मराठी भाषेचे शब्दवैभव किती विविधांगी आहे हे देखील यातून विद्यार्थ्यांच्या लक्षात येईल.

उपक्रमांचा समावेश :

भेटकार्ड तयार करणे व त्यावर शुभेच्छा संदेश लिहिणे, तंत्रज्ञानाशी मैत्री, आभारपत्राचे लेखन असे विविध प्रकारच्या लेखनाचे नमुने व त्यावरील उपक्रम पाठ्यपुस्तकात देण्यात आलेले आहेत.

क्रीडाविषयक पाठ्यांश :

‘मल्लखांब’ हा वैशिष्ट्यपूर्ण असा महाराष्ट्रीयन व्यायामप्रकार बाळंभट्ट दादांनी आपल्यापर्यंत पोहचवला आहे. या खेळाचा परिचय व या खेळातील कौशल्ये ‘मल्लखांब’ या पाठ्यांशातून माहीत होतात.

विचारधन

महर्षी कर्वे आणि नामदार गोपालकृष्ण गोखले यांचा परिचय व त्याचे प्रेरणादायी विचार ‘विचारधन’ या पाठांतून आजच्या पिढीपर्यंत पोहचतात.

पद्यपाठ :

या पाठ्यपुस्तकात ग.दि. माडगूळकर आणि राजा बढे यासारख्या दिग्गजांच्या लेखणीतून साकारलेली गीते देण्यात आली आहेत. या गीतातून प्रेरणा, संस्कार, देशभक्ती या मूल्यांची रुजवणूक होण्यास मदत होणार आहे. या पुस्तकातून पाच कविता विद्यार्थ्यांना अभ्यासायला मिळणार आहेत. बालकवींची ‘श्रावणमास’, मृणालिनी कानेटकर जोशी यांची ‘माझी मराठी’, कुसुमाग्रजांची ‘अनामवीरा’ आणि गुरु ठाकूर यांची ‘असे जगावे’ या कविता अप्रतिमच आहेत. अर्थपूर्णता आणि गेयता यामुळे त्या विद्यार्थ्यांच्या ओठावर रुळतील. सुनंदा भावसार यांची ‘थेंब आज हा पाण्याचा’ या कवितेतून मानवी जीवनातील पाण्याचे महत्त्व विशद करण्यात आले आहे. संत नरहरी सोनार

आणि संत कान्होपात्रा यांचे शब्दार्थ अंभंग ‘संतवाणी’ या शीर्षकांतर्गत दिलेले आहेत.

शब्दार्थ :

पाठ्यपुस्तकाच्या शेवटी पाठ्यपुस्तकातील पाठ, कविता व बोली यामधील कठीण शब्द वाक्प्रचार व त्यांचे अर्थ, ‘शब्दार्थ’ या सदरात दिलेले आहे. त्यामुळे पाठ्यांश अधिक चांगल्या प्रकारे समजण्यास निश्चितच मदत होणार आहे. त्यामुळे भाषिक विकासासाठीचा अतिशय समृद्ध असा खजिनाच या पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून बालभारतीकडून प्राप्त झालेला आहे.

सर्जनशीलतेला आणि विचारप्रक्रियेला चालना देणारे स्वाध्याय :

या पाठ्यपुस्तकातील बहुतांशी स्वाध्याय हे कृतियुक्त, विचाराला प्रवृत्त करणारे, मुलांच्या अभिव्यक्तीला संधी देणारे आणि मुलांच्या भाषिक कौशल्यांच्या विकासास वाव देणारे आहेत. ‘वाचा’ ‘चर्चा करूया’ - ‘खेळ खेळूया’, ‘खेळूया शब्दांशी’, ‘माहिती मिळवूया’, ‘विचार करा व सांगा’, ‘लिहिते होऊया’, ‘शोध घेऊया’, ‘माझे वाचन’, ‘कल्पक होऊया’, यांसारख्या अनेक कृती या स्वाध्यायात दिलेल्या आहेत. या कृती प्रत्येक विद्यार्थ्यांने करणे येथे अपेक्षित आहे. त्यातून भाषिक कौशल्ये व भाषेचे उपयोग विद्यार्थ्यांना अवगत होतील. या ठिकाणी शिक्षकांची भूमिका ही कुशल सुविधादात्याची राहणार आहे. संगणक, मोबाईल या माध्यमांचा वापर करूनही विद्यार्थ्यांला काही कृती करावयाच्या आहेत. या कृती करताना मुलांना नक्कीच मजा येणार आहे. या पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्याय सोडवत असताना घोकंपट्टीला कोठेही स्थान नाही. यातून भाषिक कौशल्यांचा विकास नक्कीच होणार आहे. शब्द, आशय आणि अभिव्यक्ती या दृष्टीने विद्यार्थी समृद्ध होणार आहेत. पाठाखालील सर्व

स्वाध्यायांतून क्षमता विकास साध्य होण्यास मदत होणार आहे. पूर्वीच्या पाठ्यपुस्तकांमध्ये गद्य/पद्य आशयाची पृष्ठे भरपूर असायची व त्या तुलनेने स्वाध्यायासाठीची पृष्ठे कमी असायची. मात्र या सातवीच्या पाठ्यपुस्तकांमध्ये तसे जाणवत नाही. या पाठ्यपुस्तकात गद्य, पद्य आशयाची एकूण ५२ पृष्ठे आहेत व स्वाध्यायासाठीची एकूण ५२ पृष्ठे आहेत. हे स्वाध्याय ज्ञानरचनावादाला पोषक असून स्वाध्यायांची रचना, मांडणी, अत्यंत कल्पकतेने केली आहे.

कार्यात्मक व्याकरण :

पाठ्यपुस्तकातील व्याकरण हे कार्यात्मक स्वरूपाचे आहे. व्याकरणाच्या व्यवहारातील उपयोजनास येथे अधिक महत्त्व दिले आहे. 'आपण समजून घेऊया' या शीर्षकाखाली व्याकरणाचा परिचय अतिशय सोप्या भाषेत देण्यात आला आहे.

क्यू. आर. कोड :

नवे पाठ्यपुस्तक काळानुरूप माहिती तंत्रज्ञानाशी जोडले आहे. पाठ्यपुस्तकात 'क्यू.आर.कोड' देण्यात आलेला आहे. स्मार्टफोनचा वापर करून हा 'क्यू.आर.कोड' स्कॅन करता येतो. याद्वारे पाठ्यपुस्तकांच्या अध्ययन-अध्यापनासाठी उपयुक्त लिंक्स आपल्याला मिळतील. पाठ क्रमांक ९ व १२ च्या शेवटी देखील काही लिंक्स दिलेल्या आहेत. ज्याद्वारे आपण त्या पाठाविषयी अथवा लेखकाविषयीची अधिक माहिती मिळवू शकू.

शिक्षकांसाठी :

प्रत्येक पाठ अथवा कवितेच्या शेवटी शिक्षकांसाठी अध्यापनास पूरक व दिशादर्शक सूचना देण्यात आलेल्या आहेत.

बहिरंग :

या पुस्तकाचा आकार मोठा असून ते हाताळण्यास अत्यंत सुलभ असे आहे.

मुखपृष्ठावर आभा भागवत यांनी रेखाटलेले 'ब्लू मॉर्मॉन' हे महाराष्ट्र राज्याचे फुलपाखरु पुस्तकरूपी फुलांतून मकरंदाचा आस्वाद घेताना दाखवले आहे. शीर्षकपृष्ठावर हेच फुलपाखरु चिखलावर बसलेले दाखवले आहे. फुलपाखरे चिखलातूनही जीवनरस घेतात तसे विद्यार्थ्यांनी जीवनानुभवातून भाषाविकास साधत आनंद मिळवत जावे हा संदेशच अप्रत्यक्षपणे मिळत तर नाही ना ?

मलपृष्ठावरही हेच फुलपाखरु आणि सुरवंट दाखवण्यात आले आहे. सुरवंटरूपी बालकांनी भाषा अभ्यासाचे ज्ञानामृत प्राशन करून शक्तिशाली व समृद्ध फुलपाखरु व्हावे अशी अपेक्षा अप्रत्यक्षपणे व्यक्त झाली आहे.

चित्रे :

पुस्तकात ठिकठिकाणी दिलेली चित्रे अतिशय सुंदर असून ती संबंधित आशयाच्या दृष्टीने समर्पक आहेत. विद्यार्थ्यांना सुखावणारी आहे. सदर पुस्तकात पाठ्यांश, स्वाध्याय व इतर उपक्रम यांच्याशी संबंधित एकूण ७९ चित्रे आहेत. या सर्व चित्रांमुळे आशयाच्या आकलनास निश्चितच चांगल्या प्रकारे मदत होणार आहे. चित्रे व पाठ्यांश यांच्यासाठी योजलेली रंगसंगतीही समर्पक आहे. विविध कृती, लेखक/कवी परिचय, उपक्रम, स्वाध्याय यांना विविध रंगांनी अधोरेखित केले असल्याने ते चित्तवेधक बनले आहे.

पाठांची शीर्षके :

प्रत्येक गद्य-पद्य शीर्षके देखील समर्पक आहेत. त्याची रचनाही सुयोग्य प्रकारे केली आहे.

या मराठी बालभारती सातवी पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून निवडक व संस्कारक्षम साहित्यकृती मुलांसमोर मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामधून इयत्ता सातवीच्या अखेरीस विद्यार्थ्यांमध्ये अपेक्षित भाषाविषयक क्षमता नक्कीच विकसित होतील असा मला विश्वास वाटतो.

काय शिकवायचे आहे ?

– डॉ. उमेश दे. प्रधान

☎ ९४२२०३६०७०

विषयातील संबोध जर स्पष्ट झाले तर त्यावरील मूल्यमापन कोणत्याही पद्धतीने केले तरी विद्यार्थी मागे पडणार नाहीत. पण केवळ उदाहरणे पाठ करून परीक्षेला सामोरे जाणारे विद्यार्थी आहेत. केवळ पाठ शिकवून, समजावून देऊन भागणार नाही तर त्या पाठामागचे उद्दिष्ट काय आहे ते समजून घेऊन ते साध्य झाले आहे की नाही हे तपासणे गरजेचे आहे.

नव्या वर्षात विविध इयत्तांसाठी नवी पाठ्यपुस्तके, नवा अभ्यासक्रम, नव्या मूल्यमापन संकल्पना आल्या आहेत, तर मग अध्ययन अध्यापनाच्या पद्धतीचा विचार पण नव्याने आत्मसात करणे विद्यार्थी व शिक्षकांना क्रमप्राप्त आहे. शालेय आणि महाविद्यालयीन स्तरावर शिकवण्याच्या कोणत्या पद्धती पहायला मिळतात ? अध्यापन पद्धती या पाठ्यपुस्तक शिकवणे, अभ्यासक्रम शिकवणे, परीक्षेतील विविध प्रश्नांची तयारी करून घेणे यासाठी असतात. 'शिकवणे' या क्रियापदावरून कोणती क्रिया सर्वसाधारणपणे घडताना दिसते? जास्तीत जास्त माहिती विद्यार्थ्यांच्या लक्षात कशी राहिल याचे उपाय देणे म्हणजे शिकवणे, पाठ्यपुस्तकातील आशय समजावून देणे म्हणजे शिकवणे, जास्त गुण मिळवण्यासाठी अर्थात परीक्षेची तयारी करून घेणे म्हणजे शिकवणे इत्यादी. असा हा संकुचित अर्थ 'शिकवणे' या क्रियेचा झालेला दिसतो. यात विचारपूर्वक, आवर्जून बदल करणे अगत्याचे आहे. कारण असे केले तर शिक्षणाचे खरे उद्दिष्ट साध्य करता येईल. शिकवण्याच्या पद्धतीमध्ये बदल करणे हाच या शैक्षणिक वर्षाचा खरा संकल्प होईल.

पारंपरिक पद्धतीने शिकवत असताना विद्यार्थ्यांवर होणाऱ्या अन्यायाची पुसटशी कल्पना

देखील आपल्याला येत नाही. कारण चांगले गुण मिळवून उत्तीर्ण झाल्याने विद्यार्थी, पालक, शिक्षक आणि समाज सारे खूश. परीक्षेतील हे यश क्षणिक आहे याची जाणीव ठेवणे खरेतर आवश्यक आहे. कारण खरे चित्र वेगळेच आहे. शिकण्याच्या व अभ्यासाच्या अयोग्य सवयी, खाजगी वर्गामधील परीक्षार्थी शिकवण्याची पद्धती, तयार बाजारू साहित्य या सर्वांमुळे विद्यार्थी कधीच स्वयंपूर्ण होत नाही आणि त्याला सातत्याने शिक्षकांवर, शिकवणी वर्गावर, तयार साहित्यावर अवलंबून रहावे लागते. केवळ माहितीच्या संक्रमणाला दिल्या गेलेल्या अवास्तव महत्त्वाने आपण खऱ्या ज्ञानप्राप्ती पासून दूरावत आहोत याची जाणीव देखील आपल्याला होत नाही. विषयातील संकल्पना, संबोध ह्याचे दृढीकरण न झाल्याने उच्च शिक्षण घेत असताना असंख्य अडचणींना तोंड द्यावे लागते. कौशल्य आणि क्षमता विकसन यांकडे दुर्लक्ष झाल्याने पुढील शिक्षणात सातत्याने आडथळ्यांना तोंड द्यावे लागते. परिणामतः आपले विद्यार्थी राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्पर्धात्मक जीवनात टिकाव धरू शकत नाहीत हे वास्तव वेगळेच. म्हणून सध्या परीक्षेस दिले गेलेले महत्त्व, त्यातील गुणांना अवास्तव प्राप्त झालेले स्थान हे खऱ्या शिक्षणाचे चिन्ह नाही हे समजून घेतले पाहिजे.

आपल्या शिकवण्याच्या प्रक्रियेमुळे विद्यार्थ्यांच्या खऱ्या शिक्षणाकडे दुर्लक्ष होत नाही ना हे तपासणे गरजेचे आहे. आजच्या विद्यार्थ्यांला माहितीची कमतरता नाही. केवळ पाठ्यपुस्तकामधून नाही तर इतर अनेक मार्गाने तो ही माहिती संपादन करत आहे. मग आपले विद्यार्थी जागतिक पातळीवर सुद्धा मागेच पडताना दिसतात. तर मग याचा दोष आपल्या शिकवण्याच्या पद्धतीतच आहे हे विसरून चालणार नाही. म्हणूनच या शैक्षणिक वर्षापासून जर आपण वर्गातील आपली शिकवण्याची पद्धत बदलली

तर नक्कीच त्याचा फायदा हा कायमचा परिणाम म्हणून साधता येईल.

अपेक्षा काय आहे? शिक्षकांनी आपआपल्या विषयातील संकल्पना स्पष्टीकरणावर भर द्यायला हवा. विषयातील संबोध जर स्पष्ट झाले तर त्यावरील मूल्यमापन कोणत्याही पद्धतीने केले तरी विद्यार्थी मागे पडणार नाहीत. पण केवळ उदाहरणे पाठ करून परीक्षेला सामोरे जाणारे विद्यार्थी आहेत. केवळ पाठ शिकवून, समजावून देऊन भागणार नाही तर त्या पाठामागचे उद्दिष्ट काय आहे ते समजून घेऊन ते साध्य झाले आहे की नाही हे तपासणे गरजेचे आहे. पाठ्यपुस्तक हे साधन आहे हे विसरून चालणार नाही. विद्यार्थ्यांला त्या त्या विषयाच्या अभ्यासामागचे कार्यकारण न सांगताच केवळ जसे आहे तेच आणि तसेच त्याच्या माथी मारले जाते. तेवढेच परीक्षेत विचारले जाते. आणि तेवढेच तपासले जाते. आपल्या विषयातील सूक्ष्म आणि व्यापक अशा दोन्ही बाजूंचा विचार विद्यार्थ्यांला करता येणे आवश्यक आहे. हे शिकवले जात नाही त्यामुळे तो विद्यार्थी पुढे जातच नाही आणि केवळ चाकोरीतच फिरत रहातो.

कोणत्याही विषयाच्या अभ्यासातून विद्यार्थ्यांच्या मानसिक क्षमता व विचार क्षमता यांच्या विकसनाचा विचार होणे गरजेचे आहे. यामध्ये विद्यार्थ्यांला नवीन संदर्भात ज्ञानाचा वापर करता येणे, पूर्वानुभवावरून नव्या संकल्पनांची भर घालणे जमायला हवे. समान आणि परस्पर विरोधी गोष्टी ओळखता येणे, विभागणी करता येणे, माहितीचे सादरीकरण करता येणे, ज्ञानाचे उपयोजन करता येणे, कारण आणि परिणाम यांचा संबंध जोडता येणे, प्रत्येक अनुभवाला कारण आणि परिणाम यांची जोड देता येणे, तात्पर्य शोधता येणे, कल्पना करता येणे, काय होईल ते आगाऊ सांगता येणे, पृथक्करण, विश्लेषण करता येणे, विचाराच्या बाजूने किंवा त्या विरोधात मत मांडता येणे, निर्णय घेता येणे, व्याख्या करता येणे, मूल्यमापन करता येणे, स्वतःचे उपाय सुचविता येणे, पुराव्यांचा वापर करता येणे, युक्तिवाद करता येणे, समस्यापूर्ती करता येणे, या सारख्या मानसिक आणि वैचारिक क्षमतांचा विचार शिकवताना आवर्जून करायला हवा. प्रत्येक विषय

शिकवताना उपयुक्ततेवर भर द्यायला हवा.

विद्यार्थ्यांना निसर्गतःच कल्पनारम्य जगात वावरायला आवडते, त्यातूनच नवविचार, शोध आणि वेगळेपणा यांच्यात भर पडत असते. पण पाठ्यपुस्तके, अभ्यासक्रम, परीक्षा यांच्या व्यापात हे खरे शिकवणे दूर राहते आणि केवळ सोपस्कारातच वर्ष सरते. आजच्या नित्यनेमाच्या गोष्टी कोणे एके काळी केवळ परिकल्पनाच होत्या हे आपण विसरतो. म्हणूनच विद्यार्थ्यांना कल्पना करायला उद्युक्त केले पाहिजे. पुढे जाऊन कल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी धडपडता पण यायला हवे.

विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सर्जनशीलतेला वाव मिळेल असे शिकवणे गरजेचे आहे. जर विद्यार्थ्यांची शिकण्याची शक्ती ही त्यांच्या ज्ञानरचना शक्तीवर अवलंबून असेल तर त्याकरिता त्यांना प्रोत्साहित करणे गरजेचे आहे. सर्जनशील विचारच समाजात बदल घडवून आणू शकतात. म्हणूनच दैनंदिन शिकवण्यात हे साधणे गरजेचे आहे. तसेच विद्यार्थ्यांच्या अभिव्यक्तीस पोषक असे शिकवणे गरजेचे आहे, त्यांना स्वतःला व्यक्त व्हायचे असते पण वर्ग अध्यापनात त्याला कोठेच स्थान नसते. असा विद्यार्थी मग फक्त अभ्यासाचे ओझे वाहकच ठरतो. त्याला या प्रक्रियेत आनंद, रस वाटेनासा होतो आणि परिणामतः तो केवळ पुस्तकातील माहिती डोक्यात आणि डोक्यातील माहिती परीक्षेत उतरवणारा वाहकच बनतो आणि खऱ्या शिक्षणापासून वंचितच राहतो. आवश्यक आहे ते शिकावे कसे या प्रक्रियेचे शिक्षण. मिळालेल्या माहितीचे करायचे काय याचे शिक्षण. पण नेमके तेच दिले जात नाही अशी आजची स्थिती आहे. पण या शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीलाच आपण निश्चय करूया की यावर्षी तरी यात खंड पाडून, शिकवणे या शब्दाचा खरा अर्थ लक्षात घेऊन विद्यार्थ्यांना अध्ययन अनुभव आपण देऊया, ज्या योगे त्यांच्या आयुष्याचे कल्याण होईल आणि परिणामतः पुढील पिढी जास्त सक्षम बनेल अशी खात्री करूया. आपली शिकवण्याची पद्धती बदला म्हणजे मग प्रगती आणि गुणवत्ता मिळाल्याशिवाय रहाणार नाही.

मराठी अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर

– सुनील शंकर जाधव

☎ ९४२२३९२५३०

विद्यार्थी अध्ययनातील अस्वस्थता प्रत्येक शिक्षकाला भेडसावते. ही अस्वस्थता दूर करण्यासाठी मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा प्रभावी वापर हा उपक्रम प्रभावी ठरतो. नवीन ज्ञानाच्या निर्मिती बरोबरच विद्यार्थ्यांचे विचार परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी 'मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर' हा उपक्रम अत्यंत प्रभावी आहे.

प्रस्तावना

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्याचा (NCF - 2005) ज्ञानरचनावाद हा गाभा आहे. त्यामुळे त्याची ओळख करून घेणे व त्याचा जास्तीत जास्त अवलंब आपल्या वर्गाध्यापनात करणे हे प्रत्येक शिक्षकाचे आद्य कर्तव्य आहे. सुप्रसिध्द शिक्षणतज्ज्ञ ब्रुक्स यांच्या मते ज्ञानरचनावाद ही अध्यापनाची उपपत्ती नसून ज्ञान व अध्यापन या संबंधीची ती एक उपपत्ती आहे. ज्ञानरचनावादामध्ये निर्माण झालेल्या ज्ञानावर भर देण्यापेक्षा ज्ञाननिर्मितीच्या प्रक्रियेवर भर दिला जातो. 'काय शिकले' यापेक्षा 'कसे शिकले' यावर भर दिला जातो. ज्ञानरचनावादाच्या माध्यमातून ज्ञान, निरीक्षण, आकलन व उपयोजन ही कौशल्ये

विकसित करता येतात हे लक्षात घेऊन 'इयत्ता ८ क च्या मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर' हा उपक्रम राबवायचे नक्की करण्यात आले.

शीर्षक

'मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर'

उपक्रमाची गरज

अभ्यासक्रम पूर्ण झाल्यानंतर बहुतांशी विद्यार्थी प्रश्नांची उत्तरे लिहिताना मार्गदर्शकाचा (गाईडचा) वापर करताना दिसतात. शाळेत धडा वाचून त्याचे चिंतन करून स्वतःच्या भाषेत उत्तर लिहिण्याचे प्रमाण फारच थोडे आहे. आजचे विद्यार्थी पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करण्याऐवजी छंद म्हणून वर्तमानपत्रातील शब्दकोडे मन लावून सोडवताना दिसतात. त्यांच्या या रूचीचा अंदाज घेऊनच हे उपक्रम क्षेत्र निश्चित केले. विद्यार्थी मराठी विषयातील उत्तरे लिहिताना पारंपरिक पध्दतीचा वापर

करून उत्तरे लिहितात. त्यांच्या बुद्धीला चालना मिळावी या उद्देशाने 'मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर' हा उपक्रम निश्चित केला.

उपक्रम राबवताना खालील उद्दिष्टे पुढे ठेवली आहेत.

१. विद्यार्थ्यांमध्ये ज्ञान, आकलन, निरीक्षण, उपयोजन व कौशल्यांचा विकास करणे.
२. विद्यार्थ्यांना शब्दकोड्यां-मधून स्वयंप्रेरणेने ज्ञान संपादनास प्रोत्साहन देणे.

३. विद्यार्थ्यांना मराठी शब्दकोड्यातून कृतियुक्त शिक्षण देणे.
४. विद्यार्थ्यांमध्ये मराठी भाषा अभिरूची निर्माण करणे.
५. विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे.

सदर उपक्रमासाठी संशोधकाने देवगड तालुक्यातील गोगटे हायस्कूल प्रशालेची निवड केली आहे. सदर उपक्रम इयत्ता आठवीतील एकूण ४० विद्यार्थ्यांवर राबवला. हा उपक्रम मराठी विषयातील गद्य-पद्य घटकांशी संबंधित आहे. हा उपक्रम शब्दकोड्याशी संबंधित आहे.

उपक्रमांचे महत्त्व

ज्ञानरचनावादी वर्गाध्यापनात पोषक वातावरण निर्माण करून विद्यार्थ्यांना अध्ययनास प्रवृत्त करणे, प्रश्न विचारून विद्यार्थ्यांना चिंतन करण्यास उद्युक्त करणे व समोर मांडलेल्या माहितीच्या पलीकडे जाऊन शोध घेण्यास प्रवृत्त करण्याच्या उद्देशाने मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर हा उपक्रम विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्ता वाढीसाठी महत्त्वाचा आहे.

उपक्रमाची कार्यवाही

नवोपक्रम सुरू करण्यापूर्वी इयत्ता ८ वी क चा वर्ग निवडून उपक्रम राबवण्यासाठी मराठी हा विषय निश्चित करण्यात आला. अभ्यासगट म्हणून ८ क च्या वर्गातील ४० विद्यार्थ्यांची एकल गट म्हणून निवड करण्यात आली. पूर्व चाचणी देऊन गुणांचे संकलन झाल्यानंतर प्रत्यक्ष उपक्रमाला सुरुवात करण्यात आली. सहामाही परीक्षेला मराठी विषयाचे गद्य पाठ ९ तर पद्य पाठ ७ घटक आहेत. अशा एकूण १६ घटकावरील वस्तुनिष्ठ प्रश्नांचे संकलन करण्यात आले. तसेच त्या त्या घटकाखालील व्याकरणावर आधारित समानार्थी शब्द, विरुद्धार्थी शब्द, वाक्यप्रचार, संधी करा, इत्यादींचे संकलन करून एक प्रायोगिक प्रश्नपत्रिका तयार करण्यात आली. त्यामध्ये

- अ) धड्यावर आधारित वस्तुनिष्ठ प्रश्नसंख्या = १३
- ब) कवितांवर आधारित वस्तुनिष्ठ प्रश्नसंख्या = १५
- क) समानार्थी शब्द प्रश्नसंख्या = १४
- ड) विरुद्धार्थी शब्द प्रश्नसंख्या = १६
- ई) वाक्यप्रचार शब्द प्रश्नसंख्या = १६

ई) संधी करा प्रश्न संख्या = १०

अशा एकूण ६ विभागावर आधारित वस्तुनिष्ठ प्रश्न त्या - त्या विभागासमोरील प्रश्नासमोर प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर असलेले शब्दकोडे देण्यात आले.

उदा. अ) धड्यावर आधारित वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१. 'वेळेचे गणित' या पाठाचे लेखक कोण ?
२. अवघड गणिते कोण सोडवत असे ?
३. पाठातील कुत्र्याचे नाव काय ?
४. थंडीमुळे नीलुला काय झाले ?
५. परसातील वेलीचे नाव काय ?

शब्दकोडे-अ

क	जो	सी	व	सा	य	ली	ल	व
घा	री	वा	जी	रा	व	भो	स	ले
ज	ख	यी	नी	रु	त	न	ब	भ
ख	य	रु	मो	नि	या	सा	ले	च
त	व	भा	ई	सा	ई	न	क	य

ब) कवितांवर आधारित वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१. पक्षी पिलांसाठी काय आणतो ?
२. 'अखंड' या कवितेचे कवी कोण ?
३. काय बंद करा असे कवी सांगतात ?
४. हवेतून काय खेळते ?
५. कवींच्या आईचा देह कसा होता ?

शब्दकोडे-ब

घो	व	च	घ	त	भा	न	वी	कु
ची	रा	पं	त	ल	भो	स	र	श
ल	त	ब	सं	ख	भ्यु	चा	प	र
ख	म	हा	सा	फु	ले	खु	फ	ट
घ	ट	र	उ	त्या	त	मा	चे	र

क) समानार्थी शब्द

१. गुलाम = २. आख्यायिका =

शब्दकोडे-क

प	ल	न	दा	स	ची	फो	न	र
ज	ख	व	र	दं	त	क	धा	ल

ड) विरूध्दार्थी शब्द

१. निर्मळ x २. शुद्ध x

शब्दकोडे-उ

२	न	र	म	च	अ	शु	दृ	ण	घ
१	ब	र	घा	णे	र	डे	ल	च	

इ) वाक्यप्रचार

१. कंपित होणे २. हळहळ व्यक्त करणे

शब्दकोडे-इ

१	य	न	थ	र	थ	र	णे	ली	ण
२	चु	क	चु	क	णे	ब	क	खा	र

ई) संधी करा.

१. विद्या + अर्जुन २. नमः + कार

शब्दकोडे-ई

१	न	ल	वि	द्या	र्जु	न	ता	उ	व
२	ब	न	म	स्का	र	ल	ख	मी	न

शब्दकोड्यासाठी दहा उभे व दहा आडवे चौकोन असलेले (वर दर्शविल्याप्रमाणे) चौकट तयार करून त्या रिकाम्या चौकोनात तयार करण्यात आलेल्या वस्तुनिष्ठ प्रश्नांची उत्तरे उभी, आडवी, तिरपी अशा पध्दतीने लिहून शिल्लक राहिलेल्या चौकोनात कोणतीही अक्षरे भरून सर्व चौकोन पूर्ण करून मराठी शब्दकोडे तयार करण्यात आले. प्रायोगिक चाचणीतील प्रश्नाचे उत्तर एका शब्दात येईल असेच वस्तुनिष्ठ प्रश्न संकलित करण्यात आले.

प्रायोगिक चाचणी दिल्यावर एकल गटाला उत्तरे कशी शोधावीत याची माहिती देण्यात आली. ६ विभागावर आधारित काढण्यात आलेल्या वस्तुनिष्ठ प्रश्नांची उत्तरे उजवीकडील शब्दकोड्यांमध्ये उभ्या, आडव्या व तिरप्या चौकोनात देण्यात आलेली आहेत. ज्या प्रश्नाचे उत्तर

शब्दकोड्यात सापडेल ते उत्तर गोल करावे त्यासमोर त्या प्रश्नाचा क्रमांक लिहावा. अशा सूचना देण्यात आल्या. सहाही विभागातील प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर शोधताना एकल गटातील प्रत्येक विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेण्यात आला. अशा प्रकारे प्रायोगिक चाचणीतील सर्वच प्रश्नांची उत्तरे शब्दकोड्यात सोडवून घेण्यात आली. तदनंतर अंतिम चाचणी देऊन त्याचे गुणदान करण्यात आले व शेवटी मध्यमान, प्रमाणविचलन व 't' परिक्षिकेद्वारे निष्कर्ष काढण्यात आले.

निष्कर्ष

१. मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर या उपक्रमाने विद्यार्थ्यांमध्ये ज्ञान, निरीक्षण, आकलन व उपयोजन कौशल्यांचा विकास झाला.
२. विद्यार्थ्यांनी कृतीशील बनून स्वयंप्रेरणेने ज्ञान संपादन केले.
३. विद्यार्थी शब्दकोड्यातून स्वयंप्रेरणेने ज्ञानसंपादण्यास कृतिप्रवण बनले.
४. विद्यार्थी - विद्यार्थी व शिक्षक-विद्यार्थी यामधील सुसंवाद वाढीस लागला.
५. विद्यार्थ्यांच्या स्वयंशोधनवृत्तीला चालना मिळाली.
६. विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानाचे दृढीकरण झाले.
७. विद्यार्थ्यांची एकाग्रता विकसित झाली.
८. मराठी अध्ययनात आत्मविश्वास वाढीस लागला.

समारोप

भाषाविषयाचे प्रश्न सोडवताना आजचा विद्यार्थी पोपटपंची करताना दिसतो. बऱ्याच वेळा पाठ केलेले प्रश्न त्यांच्या लक्षात राहत नाही. अशा प्रकारे विद्यार्थी अध्ययनातील अस्वस्थता प्रत्येक शिक्षकाला भेडसावते. ही अस्वस्थता दूर करण्यासाठी मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा प्रभावी वापर हा उपक्रम प्रभावी ठरतो. नवीन ज्ञानाच्या निर्मिती बरोबरच विद्यार्थ्यांचे विचार परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी 'मराठी विषय अध्ययनात शब्दकोड्यांचा वापर' हा उपक्रम अत्यंत प्रभावी आहे.

Activity Sheet for English at + 2 Level : A Welcome Change

– Dr Shrikant S Ukhalkar

☎ ९८५०३१८९०९

The important change that has been made is that now the question paper is called Activity Sheet. Terms like examination and question paper have somewhat adverse psychological effect on the students. The term Activity Sheet will make the students comfortable to solve it.

Introduction:

The Maharashtra State Board of Secondary and Higher Secondary Education, Pune has introduced new question paper format for English at +2 level. This is a welcome change as it relates to the recent concept of evaluation especially in languages. The revised question paper format has been introduced for Std XI from this year. The important change that has been made is that now the question paper is called Activity Sheet. Terms like examination and question paper have somewhat adverse psychological effect on the students. The term Activity Sheet will make the students comfortable to solve it.

Secondly, the new format has now established a link with

the question paper format (Activity Sheet) at the secondary level. Teachers have experienced that students are more comfortable with such a form. It is to be mentioned here that initially the Activity Sheet format was introduced for English language only. Later on it was introduced for all other languages. That shows its validity and reliability (and popularity also)

Features of the new Question Paper Format

1. Constructivism based testing:

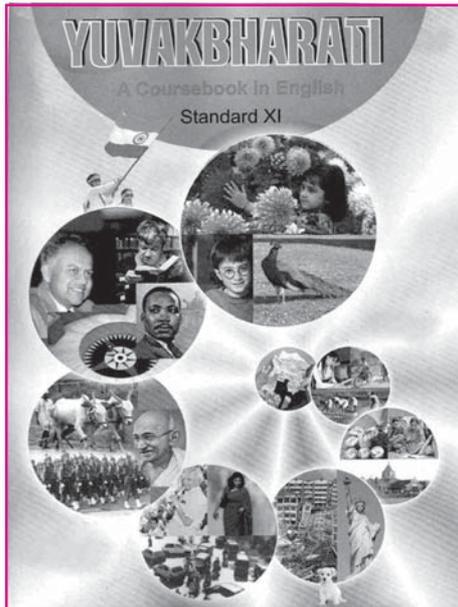
Ability of the students to build their own knowledge from the resources provided and the ability to comprehend any kind of text with the help of clues is the base of constructivist approach of teaching and learning. This skill of knowledge building is tested through the question paper.

2. Tests comprehension at different levels:

There are different levels of comprehension like Factual, Inference and Interpretation and Appreciation level. Sub-questions A1, A2 and A3 in the question paper test comprehension at these levels.

3. Importance to Vocabulary testing:

The questions on vocabulary are expected to test the volume of words that students possess. In addition to

this, ability to form words, ability to differentiate between the meaning of two or more words, understanding referents/signal words, logical reasoning, analytical ability, etc can also be tested through these questions.

4. No emphasis on wh- questions:

Usually a question begins with a wh word. The revised pattern has brought it to our notice that a question can be asked in a more easy to understand and friendly manner. Instructional type of question is more popular now-a-days. It is more convenient to answer as some support or hint is provided. Students also feel at ease as they know what exactly they are asked to do.

5. Language support for writing skill questions:

Nothing is created in a vacuum. Language support provided for writing skill questions enables the students to develop their writing on the given lines. Besides, it also ensures that students have to stick up to the support given to them. This will certainly prevent the practice of using readymade material for study and using unfair means during examination.

6. Testing of creative skill:

Questions like Personal Response, Appreciation of poem and Composition based on the given extract test creative writing skill

bringing in literary skill to a little extent. Students have scope to develop given ideas, add their own points and expressions. Of course, this could be beyond the abilities of ordinary student.

7. Testing of different abilities/skills:

Activity Sheet not only tests comprehension and application of language, it also tests abilities like critical thinking, reasoning, data interpretation, mental abilities, judgement, problem solving, using language in different formats and for different purposes and communicating meaningfully and effectively.

Variety of activities :

As the new format focuses on Activity, teachers have now to give more importance to designing and writing appropriate activities while they teach English in the classroom. Classroom interactions through various learning activities, doing multiple tasks in pairs, groups, using ICT wherever possible can be suggested as new methods and

techniques the teachers need to adopt. As we know, any change in the evaluation scheme necessarily brings changes in classroom teaching. The revised format has been introduced at right time, as teachers will be familiar with it, before the new course is introduced.

Teachers at Higher Secondary Level can use the following activities while teaching.

Adding dice

Count the dots on the dice.

+ = 9

+ = 	+ =
+ = 	+ =
+ + = 	+ + =
+ + = 	+ + =

Make your own dice problems. You can roll real dice to help.

+ + + =
+ + + =
+ + + =
+ + + =
+ + + =

List of Activities for Teaching and Testing Comprehension (A1 & A2)

1. Complete the following sentences with the information from the text.
2. Fill in the blanks with correct information from the passage.
3. State whether the following statements are True or False. Correct the false statements.
4. State which of the following statements about..... are correct.
5. Which of the following statements explain the theme of the extract ?
6. Arrange the following events in order.
7. Complete the following table of information/facts.
8. Match the pairs.
9. Complete the Flow-Chart.
10. Choose the correct reason.
11. Find from the passage evidence for the following statements.
12. Find odd man out.
13. Rewrite the sentences by correcting the words which are underlined.
14. Supply the following information.
15. Complete the table of comparison.
16. Complete the table of cause and effect.

List of Activities for Teaching and Testing Vocabulary

1. Fill in the blanks.
2. Match the pairs of words having similar meaning.
3. Match the opposite words.

4. Match the phrases with their meanings.
5. Fill in the blanks with appropriate phrases.
6. Complete the word list.
7. Find the odd word out.
8. Choose the correct spelling.
9. Give one word for the following.
10. Use prefix to make opposite word.
11. Put words of similar meaning in the boxes.
12. One to one correspondence.
13. Put the words in ascending/descending order.
14. Replace the underlined word with appropriate word from the passage.
15. Give the correct full form of the words. (Acronyms)
16. Form words from the given word.
17. Identify the word class (part of speech)

List of Activities for developing writing skills:

These can be carried out in pairs and groups in Tutorials.

1. Reading newspapers/magazines.
2. Conducting debates.
3. Arranging seminars/presentations.
4. Organising contests and competitions.
5. Playing language games.
6. Collecting advertisements, campaigns, news, etc to use as reference.
7. Learning and developing vocabulary through the use of a dictionary, a thesaurus, etc.
8. Watching You-Tubes, Videos and reports related with the texts and on current issues.

Fun Activities in Science

– Manisha R. Dahivelkar.

☎ ९४२२०७३५१५

In these entire activities, teacher plays very important role as a mentor, trainer, advisor and performance analyzer. The entire teaching - learning should be based on 'constructivism' it means provide information, on that information let students construct their own knowledge by doing some activities. Do not spoon feed everything, let them find out the observations and frame their inferences and as a mentor take them to the conclusions.

Our young people must be exposed to science because it is “**useful and fun**”. Both of these qualities should be taken at a truly high value. - Edward Teller

In last few years the emphasis in science class has gone from textbook learning, to hands on learning. To

learn science is by making students, actually participating in an activity.

To carry out assessments

of hands on science activities in classrooms,

- Present students with a concrete meaningful task.
- include response format in which students communicate their findings.

Teachers should explain the concepts like **heat, air, magnetic field statics conductivity**, by demonstrating activities as listed below.

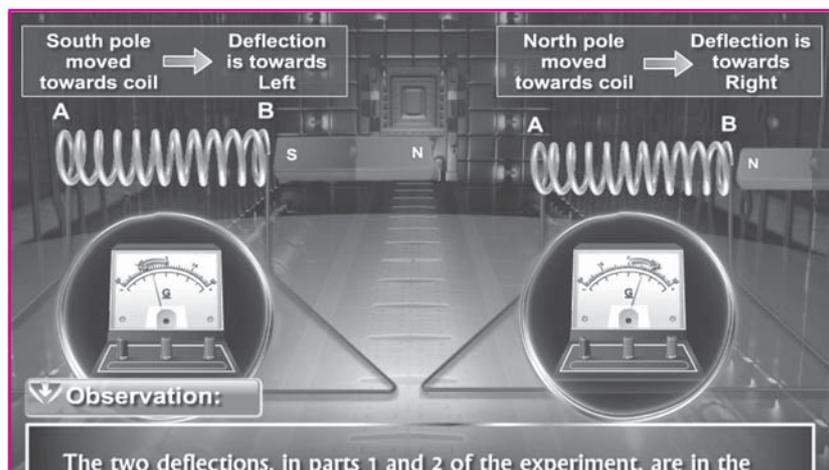
1. Invisible writing

Heat plays an important role in many chemical reactions. This activity shows how heat can turn something that was invisible to something (visible) you can see.

1. To cut a lemon in half and squeeze the juice out of it into a jar.
2. Take a stick, dip it in the lemon juice and write your secret message on a paper.

3. To read your message, simply hold the paper close to a lit candle. The message will appear on the paper.

How does it work ?

The heat from the candle causes the water molecules in the lemon juice to evaporate. It also causes the substance left on the paper to react with oxygen in the air. This process is called oxidation. It turns the lemon juice brown, making it visible.

2. Hot and cold air Bottle fountain.

Make a bottle fountain and discover that as hot air expands, it becomes a quite strong force. You need a glass bottle with a screw top, straw and a bowl.

1. Unscrew the top carefully and punch a hole in it with scissors.
2. Half fill the bottle with cold water and add some color. Screw the top back on, pierce the straw through the hole and seal it with some modelling clay.
3. Put the bottle in the bowl and fill the bowl with hot water. Leave it for a few minutes and see the colored water spurt out of the top of the bottle.

How does it work?

The hot water in the bowl heats the air in the bottle. As the air heats up, the air molecules move faster and further apart. So the air expands and pushes down on the colored water. This forces the water up the straw and out in a spray at the top.

3. Magnetic Fields

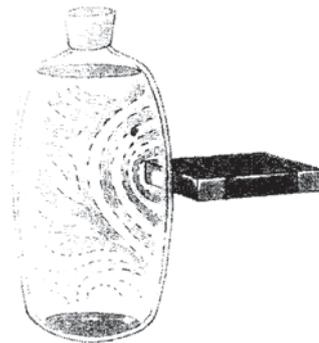
The area around a magnet is called as the magnetic field. Magnetic fields are invisible but

we know that the field lines join the north end of the magnet to the south.

A magnetic field is created by the magnetism of the permanent magnet or by an electric current. The larger the magnet, the greater the force of the magnetic field.

Materials

1. A small transparent bottle of oil.
2. A magnet.
3. Extra fine steel wool,
4. Scissors.
5. Teaspoon.

How to do it?

1. Carefully open a bottle of oil.
2. Unroll the extra fine steel wool, and cut across it to get very short fibers.
3. Bunch the fiber together and drop them in the oil bottle with the teaspoon.
4. Put the top on and shake the bottle by rotating it around and around. Don't shake it up and down.
5. Hold a strong magnet (not very close)

from the side of the bottle and watch what happens.

6. Try different ends of the magnet or more than one magnet to see what difference it makes to the pattern. Rotate the bottle after each go.

4. Static electricity bell.

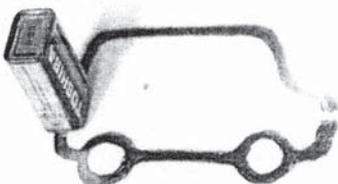
Place two empty metal cans on plastic trays. Tie a metal paper clip with a thread. Then tie the thread around another plastic tray in centre. Place this tray across the cans. Rub an inflated balloon on your hair. Hold it next to one of the cans.

Static electricity causes the paper clip to be attracted and repelled. It swings between the cans, hitting them like a bell making a sound.

5. Graphite circuit.

Can you complete LED circuit using a graphite pencil? Learn about the conductive properties of graphite and draw your own design to see it light up! This is a super quick and easy science experiment that is entertaining students.

How to do it?

1. Take a blank piece of paper and draw a circuit with a pencil. Make it thick and dark.
2. Leave two gaps on the circuit open for connections.
3. In the one gap place the two terminals of a battery and a LED on the other gap.
4. The LED glows when the circuit is complete.

In these entire activities, teacher plays very important role as a mentor, trainer, advisor and performance analyzer. The entire teaching - learning should be based on ‘**constructivism**’ it means provide information, on that information let students construct their own knowledge by doing some activities. Do not spoon feed everything, let them find out the observations and frame their inferences and as a mentor take them to the conclusions.

Appropriate science instructions enable children to become good thinkers. In learning scientific process and doing an enquiry, they learn to look closely at the world around them and take notes, ask questions, solve problems, discover experiments, guess, keep careful records, make inferences and draw conclusions. Emphasis should be to make students “**inquisitive**” about things around them & raise questions in their mind.

TESTING OF CREATIVITY IN POETRY

– Dr Lakhbir Kaur

☎ 9620293696

We as teachers should be in a position to assess novelty, appropriateness and the impact of the creation and this is in fact the frame work within which creativity can be measured and assessed. These are not the only components but a teacher’s own ability to understand and appreciate poetry which also play an important role.

What is Creativity?

Creativity is the act of turning new and imaginative ideas into reality. It is an ability to perceive the world in new ways, to find hidden patterns, to make connections between seemingly unrelated phenomena and to generate solutions. It is the mental ability that allows a person to think out of the box, which results in innovative or different approaches to a task. e.g. One can see the excitement of a D.J. when he remixes old sounds with new.

“Without creativity, it would be difficult indeed to distinguish humans from apes.”

- M. Csikszentmihalyi (1996)

Even while studying poetry in our course book of English, we cannot overlook the fact that the thrust still remains on the learner centred curriculum and it must adhere to the process of

the learning ability of the students. Poetry also offers itself to the learning of various skills, though the main objective is enjoyment. The learner is expected to respond to poetry with his own imagination, perception and misunderstanding.

Though each learner responds to poetry with his own emotional nature, the poems in the course book are related to the topic wise design theme and units of the course book. No biographical details of the poet are given or stressed upon and the poems are independently to be read for pleasurable experience.

Poetry lends itself to enjoyment because of its qualities of rhythmicality, reciteability, universality

and also ambiguity. So our approach to teaching and learning a poem should not restrict itself to merely literature or merely language, images or poetic devices, but a combination of many literary qualities which include imagination and which is imbued with feelings and words and phrases with sonorous sounds that make it musical.

Poetry does not lend itself for learning grammar of the language but helps our important skill of Listening.

Reason for retention of poetic

lines is repetition and the rhythm which facilitates its acquisition. Besides listening to the rhythmicality and recitability of the poem, it is also proved that reading a poem whether loudly or silently adds to

L Leave the hard ones for last
E Erase and fix your answers when checking your work
A Add details to your paragraphs to make them more interesting
R Read and reread to dig out answers you need
N Never give up, and do your best!!

the thought, imagination and the emotion of the poet.

It is the effective reading of a poem that will help in understanding the poem, and give an insight to the learner not only to understand the central idea but also to enjoy the poem as a whole. Reading will help to create mental visualization which will involve the learner and he would begin to see the whole poem in the right perspective.

The entire idea of changing the pattern of the paper is to create love for learning amongst students and to enable them to approach any kind of testing without any fear or nervousness. So the attempt is to eradicate fear psychosis and enable the students to be aware of their learning process. The Question paper format is undergoing a transformation and is being viewed as a series of activities which a learner is expected to perform. This is not a test of his ability to just reproduce what he has learnt but to enable him to comprehend what he learns.

In the context of poetry the very texture of the poem includes not only the subject matter but also the manner in which it is woven and the imaginative exploration of experience and the language used by the poet. Therefore creativity is an innate aspect of poetry.

Thus the concept of creativity and teaching of creativity is not new to education. We feel that when we discuss innovative handling of a subject by a person (say a poet) we should also give opportunity to the learner to exhibit his innovativeness, his creativity. This aspect has now been introduced in the poetry section.

In the Interactive language teaching approach it has been accepted that one of the key factors in /earning a foreign language is the ability and opportunity to play with it, to test its elasticity. In poetry in particular the learners can observe and experience what others have dared to do with the language. In this sense, the writing of poetry is an ideal task for language learners because of its tolerance of "error". "This is the

sandpit where guiltless children can try out their constructions." Wilga M. Rivers.

The very fact that you allow the learner to play with his imagination and words is to help the learning process. In recent times there has been a shift towards the increased acceptance of valuing creativity for all learners. In fact some educators and academicians believe that our system of education actually suppresses creativity and leaves little or no room for divergent, innovative, different and even out of the box thinking.

Can we all be creative?

Our traditional education system relies more on teaching to find out the correct answer or rote learning. It does not encourage or give any credit to the newness of the idea or innovative thinking. Teachers are reluctant to even think of evaluating poetry written by their pupils. On the other hand many scientists believe that anyone can be creative not just a privileged few. As man by nature is creative, why subject or restrict him to fixed patterns or answers. It is high time we embrace creativity as a part of learning and recognise the ability of a learner or a student to communicate ideas in ways that are unique, compelling and unexpected. In our method of asking questions and expecting definite responses we as teachers create, 'barriers to creativity.'

It is very important that a teacher enables and allows a student to think out of the box and to give credit to an innovative or different approach to a task. It is equally important for teachers or educators to think of creativity as a skill and also to accept that it is a proficiency that can also be taught. Therefore as educators or teachers it becomes our job to find ways to encourage its use and excite and enthuse the learner to transcend traditional ideas, rules, patterns and to create meaningful new ideas, forms, methods and interpretations. The teachers need to change their paradigms and accept the learner's emotional response and connections. This is easily possible in teaching, evaluating and

in appreciation of poetry.

It has also been observed that most of the language teachers who have been students of literature at their post-graduate levels enjoy teaching poetry and are enthusiastic about this area of teaching. This is especially more true of their views about poetry as freedom from the constraints of normal writing. The teachers feel that teaching of poetry not only gives them satisfaction but allows them to enjoy and appreciate what they are teaching because the range is wide and teaching of poetry is a rewarding and fulfilling experience.

So now the question is when a teacher who enjoys teaching poetry in the classroom then why is he sceptical to provide scope for and assess the creativity in the learner and feels that it is very difficult or rather impossible to evaluate creativity ?

But in the changing scenario and outside classrooms and examination halls and the traditional education systems it is observed that people are trained and are getting trained in creative problem solving methods and the corporates welcome creativity in the employees and appreciate different ways to solving a problem or welcome uniqueness and creative solutions to a real world scenario. In this approach of learner centric education it has been felt that a new thinking skill and the mental ability of a learner can also be tested and his understanding of the given thought or thematic fact can be explored.

Why is creativity important in teaching?

Keeping in mind the approach, towards teaching creatively, is the need of the time. When the learner tries to understand the activity of the poet, it gives him/her an opportunity to break out of the established pattern in order to look at things in his/ her own different way. Some teachers tend to consider creativity as something which is a natural ability of only a selected few and believe that all learners cannot be creative and also think that creativity is immeasurable. But it is now proved that creativity can be evaluated

and measured. The motto of the teacher should be **“Teach creatively, and teach creativity actively.”**

Researchers think that teachers need to see creativity in a positive light and promote it in their students. It is enabling the students to have a creative desire to know and to connect it to their own individual real life. It is empowering the student and giving him the supreme joy in creating his own expression to his knowledge. It is allowing the student to unleash the fire within him and giving him the freedom to release his fear when he expresses something in a new form not ever heard before. It is inculcating in the students a schooled version of creative language use and different from creative writers. It is allowing the student’s thought process to go beyond the text and giving him a platform to see unrelated things or topics and combining them in a unique form.

So by introducing a small new activity for just 2 marks in the poetry section, it is an attempt to make the student feel safe, secure and free to share his novel ideas with the teacher. This activity is in a way testing the range in which a student is able to go outside the given text and gather ideas and relate them to his own experiences. It is allowing the student to come up with something more original and giving space for explorations. It is giving more opportunities to the students to build their confidence and encouraging them to take the ownership of their learning process.

This aspect of creativity is a fundamental requirement of education which allows people to think in their new way thus leading to more ideas. Giving this freedom to a student is no doubt a very small way to explore his own think tank and he may start looking for inspiration from the real world.

CAN CREATIVITY BE EVALUATED?

The question is how to evaluate the creative output of the student, though creativity is seen as something desirable and valuable but teachers may vary in their views on assessing or evaluating

creativity. So some guidelines need to be provided and it is not exhaustive.

When a student is looking for his own response to a poem, it is very important for the evaluator to understand the student's ability for:

- (i) Communication skills
- (ii) Comprehension ability
- (iii) Analytical ability
- (iv) Ability to respond
- (v) Nature of response
- (vi) Capability of response/creativity
- (vii) Cognitive ability of the learner
- (viii) Emotional response
- (ix) Reactional response

Poetry exerts a motivational force. Though inexperienced in language a teacher can appreciate a new and novel expression which can act as a morale booster to the student.

The very fact that no two people will have a totally convergent interpretation sets up the tension necessary for a meaningful exchange of ideas. **The teacher does not expect any superhuman creative efforts on the part of the students.**

1. Even in classroom activities a teacher can show a picture of a child. Then ask the students to compose four lines about the picture.
2. Or a teacher can give a word like "PARTING". And then ask students to write 2 to 4 lines of their views of parting.

Some may write on soldiers parting in war, others think of a girl getting married and parting from family. Some others may think of friends parting ways and some may also write about lovers parting and so on.

What are some key strategies to teach more creatively?

A Teacher is not looking at creating masterpieces. A teacher's role is to look for an important thing and that is the imaginative and active interaction with the language. For everyone who tries to write or compose lines it is case of "TRYING TO LEARN TO USE

WORDS AND EVERY ATTEMPT IS A WHOLLY NEW START, A DIFFERENT KIND."

* Another activity that a teacher can do is to give a model of 8 lines of a poem, and ask the students to change some idea.

For example :

Solomon Grundy
Born on Monday
Christened on Tuesday
Married on Wednesday ,

Students may change like:

Solomon Grundy
Happy on Monday
Bored on Tuesday
Sad on Wednesday
Panic on Thursday
Nervous on Friday
Relieved over on Saturday
Slept on Sunday

* Another suggested activity is that a teacher can give four or five words to students and ask the students to compose 2 lines with the help of the given words.

This will enable the teacher to evaluate the students feel for language and also peep into the reflective thinking of the learner. The whole idea of creativity is to prepare the learner to respond rather than prepare him for a specific response. It is to allow him to be self motivated and give him freedom for imagination. So a teacher's role is to enable the student's natural ability and focus on this specific teaching.

The teacher needs to tap into the multiple intelligences of the brain and help the learner to emerge with new concepts.

When we talk of creative skills there are some things which should be included: (i) Imagination (ii) Self Motivation (iii) Resiliency - the ability to return to the original (iv) Collaboration - to work with a group to create something (v) Having students to work or to develop on their own.

Teachers can assess creativity of the final

creation, but more importantly the creative process must be assessed. Simply saying to the students “Be Creative” will not help. We need to give them goals to work towards. This cannot happen in a vacuum. Ideas with starting variety of important concepts and critical thinking blending with the learning ability of the learner must be credited. If teachers need to assess creativity they must formatively assess in order to scaffold appropriately and to have students build their creative thinking skills.

This process of appraisal or rating or estimating or weighing is very important and also critical to the learning process. It is an objective assessment of the learner’s subjective imagination to build something new, different or unique.

Many teachers may argue that creativity cannot be assessed at all. But it can be argued to say that credentials should be given to originality, variation and the learner’s ability to think and create out of the box. So we can set criteria or some norms or some kind of a yardstick to eradicate the subjectivity of our teacher’s mind.

For our two mark question in the poetry section we can create rubrics for evaluation.

For example:

0 Marks - for no response

½ Mark - understanding of the line/theme

1 Mark - relevance to the theme

1 ½ - Use of a figure of speech or poetic device

2 Marks - for total creativity like a poet.

Assessing creativity must be intentional and teachers must plan their instructions accordingly. If we value creativity then we must assess it as much as we assess content.

We as teachers should be in a position to assess novelty, appropriateness and the impact of the creation and this is in fact the frame work within which creativity can be measured and assessed. These are not the only components but a teacher’s own ability to understand and appreciate poetry which also play an important role.

It is very important to give a place for creativity in learning and usage of a language.

The idea is to give a playing field to the learner where he is able to express his divergent ideas. This is giving recognition to his ability rather than his rote testing or memory testing ability. It is to discourage the so called readymade *bazaar* notes and enable the learner to give expression to his artistic ability.

It is important for us to recognise that, creativity in the learning process is taking a centre stage and in spite of difficulties for evaluation, attempt is being made all over the world to assess it and create ways to evaluate it. It is in keeping with the requirements of the mental ability of the learner and teachers must not be afraid to evaluate creativity in any form.

Sample activities based on the poems from the course book:

I) Rewrite the following stanza replacing the underlined words:

Constantly dressed in modern dresses, taking yesterday as a very old hag, I am destined to pull on among the latest waves of style.

II) Read the following line and add 2/3 lines to complete the stanza:

“Now we became fully unattached.”

Model answer:

Now we became fully unattached,

Never to meet again,

In the lanes of life,

In the fairs of the universe.

III) Use theoretical question in any one of the following lines and rewrite:

Everything is in a flutter on our earth,

Music flourishes up in the sky

And the trumpet rings, mighty and high.

IV) Read the following line and compose one line to rhyme with it:

Oh, grieve not for the crown and the throne

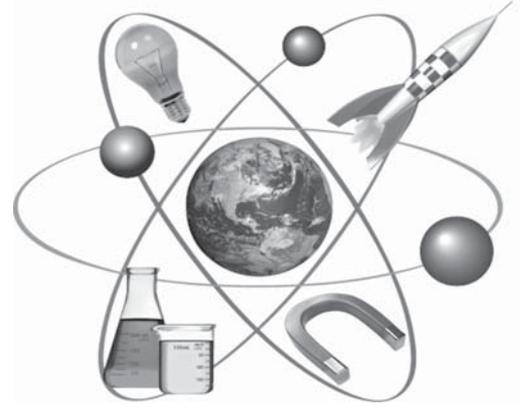
Teachers can create many more such activities to help the students to become creative.

विज्ञान समजून घेताना

- प्रशांत पंडितराव कोळसे

☎ ९८८१८४७२०७

अभ्यासक्रम हा विद्यार्थीकेंद्रित असतोच. प्रत्येक संकल्पनेचा विस्तार वर्गानुसार वाढत जात असतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना मूळ संकल्पनांचे आकलन होणे आवश्यक आहे व त्यांचे उपयोजन करण्याचे कौशल्य ही विकसित होणे गरजेचे आहे. त्यामुळे जास्त अध्ययन अनुभव, कृती, प्रयोगशाळा, उपक्रम यांचा वापर अध्यापना दरम्यान होणे आवश्यक आहे जेणे करून मुलांना विज्ञान सहज समजून घेता येईल व त्यांच्या ज्ञान कक्षांचा विस्तार करता येईल.

विज्ञानातील प्रगतीमुळे मानवाने अनेक क्षेत्रामध्ये नेत्रदीपक प्रगती केली आहे. आज कोणतेही क्षेत्र असे नाही, की ज्यामध्ये विज्ञान तंत्रज्ञानाचा वापर केला जात नाही. शिक्षण, व्यापार, वैद्यकीय, बँकिंग, संप्रेषण, दळणवळण, मानवी सहसंबंध, शेती इत्यादी क्षेत्रामध्ये विज्ञानामुळेच प्रचंड प्रमाणात प्रगती झालेली आपणास दिसून येते. विज्ञानाचा मानवी जीवनावर प्रभाव असल्याचे आपणास दिसून येते. म्हणजेच विज्ञान हा जर मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग असेल तर आपणास विज्ञान समजून घेताना शालेय स्तरापासून विचार करणे आवश्यक आहे. शालेय स्तरावर विज्ञानाचे अध्यापन प्राथमिक स्तरापासूनच सुरू होते. परंतु मूल जन्मापासूनच विज्ञानाच्या सानिध्यात वाढत असते. विज्ञान शिकत असते. फक्त गरज असते ती त्याला योग्य दिशा देण्याची. शालेय जीवनाचा विचार करता विद्यार्थ्यांमध्ये विज्ञानाविषयी आवड निर्माण करणे, त्यांची विज्ञान विषयक जिज्ञासा जागृत ठेवणे, विविध घटनांमधील कारणांचा शोध वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून घेणे तसेच विविध अनिष्ट रूढी व परंपरा यांची चिकित्सा विज्ञानाच्या आधारे करण्याचे कौशल्य निर्माण करणे आवश्यक आहे. खरं पाहिलं तर आपल्या

दैनंदिन जीवनात विज्ञान चहु बाजूला आहे फक्त ते शोधण्याची शोधक नजर मुलांमध्ये विकसित होणे आवश्यक आहे. विज्ञानाच्या संकल्पना या केवळ पुस्तकातून वाचून शिकणे अपेक्षित नसून कृतीद्वारे पडताळून पाहणे, त्यांचे स्पष्टीकरण करता येणे, त्यांची दैनंदिन जीवनाशी सांगड घालता येणे तसेच त्याचे उपयोजन करता येणे गरजेचे आहे. मग खरंच आपल्याला विज्ञान समजून घेताना विज्ञानाचे अध्ययन - अध्यापन अगदी सोप्या पद्धतीने करता येऊ शकते का ? तर याचे उत्तर आहे होय. विज्ञानाच्या अध्ययन - अध्यापन प्रक्रियेदरम्यान विज्ञानाची दैनंदिन जीवनाशी सांगड घातली, विज्ञानातील संकल्पना व्यवहारातील अगदी छोट्या छोट्या उदाहरणाच्या साहाय्याने स्पष्ट केल्या व विद्यार्थ्यांना शास्त्रीय कारणांचा शोध घेण्यास प्रवृत्त केले तर हे नक्की शक्य आहे.

खेळाचे मैदान म्हटल्यावर आपण कोणता विचार करतो ? सुट्टीच्या कालावधीत वेळ घालविण्याची जागा विद्यार्थ्यांचा शारीरिक विकास घडवून आणणारे ठिकाण, विद्यार्थ्यांना खेळामध्ये संधी उपलब्ध करू देणारी जागा परंतु या पलीकडे जाऊन हे खेळाचे मैदान आपणास कशाप्रकारे उपयोगी आहे याचा आपण विचार केला आहे का ? खेळाचे मैदान विविध विषयाच्या अध्ययन अध्यापनासाठी साहाय्यक ठरते त्याचा उपयोग तुम्ही तुमच्या पाठ नियोजनामध्येही करू शकता. विशेषतः विज्ञानासाठी. खेळाचे मैदान हे विद्यार्थ्यांना विज्ञान शिकविण्याची नैसर्गिक जागा आहे. कारण तुम्ही अध्यापन करत असलेल्या संकल्पनांचा प्रथम अनुभव विद्यार्थी मैदानावर घेऊ शकतात. जसे की, वाळूतून मैदानावरून चालणे - घर्षण, मैदानावर टाकलेला चेंडू घर्षणाने जाणे - गती, घर्षणबल,

चेंडू उंचावरून सोडल्यास - गुरुत्वाकर्षण, क्रिया प्रतिक्रिया याच बरोबर प्रकाश, छाया, हवामान, प्राणी-वनस्पती-कीटक-पक्षी यांच्यातील विविधता, रचना यांचा अभ्यास करता येईल, या शिवाय संतुलन, गतीविषयक नियम, दाब, चाल, वेग, अंतर, विस्थापन, भौतिक - रासायनिक बदल हे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून शिकविता येतील.

आपल्याशी निगडीत अनुभवातून हे विज्ञान सहज समजून घेता येते. उदा. श्वासोच्छ्वास. हे भौतिकशास्त्राचे उत्तम उपयोजन असल्याचे आपल्या लक्षात येईल यातून आपल्याला दाब व आकारमान यांचा संबंध स्पष्ट करता येतो. श्वास घेताना छाती फुगते म्हणजे फुफ्फुसाचे आकारमान वाढल्यामुळे फुफ्फुसातील हवेचा दाब हवेच्या वातावरणीय दाबापेक्षा कमी होतो व हवा शरीरात प्रवेश करते. याउलट उच्छ्वासाच्या वेळी छातीचे आकुंचन होते म्हणजेच फुफ्फुसाचे आकारमान कमी झाल्याने दाब वाढतो व हवा शरीराबाहेर फेकली जाते. याच पद्धतीने रक्ताभिसरण पद्धतीचे स्पष्टीकरण ही आपणास देता येते. एवढेच नाही तर आपण सभोवताली जे काही अनुभवतो त्यामध्येही विज्ञान आहे याची जाणीव विद्यार्थ्यांना करून देण्यासाठी त्यांच्या घरातील विज्ञान समजून घेण्यास आपण त्यांना प्रवृत्त करू शकतो. घराचे दार - बलाचा परिणाम, खुर्ची - संतुलित बल, आरसा - परावर्तन, चमचा - अंतर्वक्र बहिर्वक्र, चाकू सुई - साधे यंत्र एवढेच नाही तर विविध रंगाची जाणीव, वस्तूचे पाण्यात तरंगणे, इंद्रधनुष्य, पाण्याचा पंप, मोबाईल फोन, टी.व्ही., रेफ्रिजरेटर, सायकल इत्यादी मधून अनेक संकल्पनांचे स्पष्टीकरण शिवाय प्रत्यक्ष अनुभव देणे सहज शक्य आहे.

लहान मुलांचे बारकाईने निरीक्षण केल्यास आपल्या लक्षात येईल की मूल हे निसर्गतःच शास्त्रज्ञ असते. त्याची जिज्ञासा, समजून घेण्याची धडपड व प्रत्यक्ष अनुभवातून अनुमान काढण्याची क्रिया यातून हे स्पष्ट पणे दिसून येते. म्हणजेच शाळेत दाखल होणारे मूल हे स्वतः बरोबर ज्ञान साठा घेऊनच शाळेत दाखल होते हे आपण समजून घेतले पाहिजे. फक्त गरज असते ती त्याच्या ज्ञानसाठ्याचा उपयोग करून त्याची जिज्ञासा जागृत ठेवण्याची. त्याला दिशा देण्याची. कारण मूल स्वतः

१. वस्तू, घटना, साहित्य यांचा शोध घेते

२. त्यावर चौकस प्रश्नांची निर्मिती करते.
३. काळजीपूर्वक निरीक्षण करते.
४. आवश्यकता भासल्यास छोटीशी शोध प्रक्रिया अवलंबते.
५. स्पष्टीकरण, तुलना, वर्गीकरण करते.
६. शब्द, चित्र, तक्ते, इत्यादी च्या सहाय्याने निरीक्षण नोंदवते.
७. सहसंबंधाचा शोध घेते.
८. तात्पुरते स्वरूपाचे स्पष्टीकरण व संकल्पना निर्मिती करते.
९. त्याची इतरांशी चर्चा करते.
१०. स्वतःच्या संकल्पना सामाईक करते.

यासाठी शिक्षकाची भूमिका महत्त्वाची आहे. शिक्षकाने विद्यार्थ्यांमध्ये जिज्ञानाची गोडी निर्माण होण्यासाठी कायम प्रयत्नशील राहणे आवश्यक आहे. जिज्ञानातील संकल्पनांचा विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभव देण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. अध्यापना दरम्यान दैनंदिन, व्यवहार, घटनांची उदाहरणांची सांगड जिज्ञानाशी घालणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करून आपल्या शाळेमध्ये प्रयोगशाळेबरोबरच विद्यार्थ्यांच्या सहाय्यानेच 'जिज्ञान केंद्र' निर्माण करावे. विद्यार्थ्यांची जिज्ञासा कायम रहावी यासाठी कृती, उपक्रम छोटीशी शोधप्रक्रिया यांचा अवलंब जास्तीत जास्त करावा.

सर्व बाबींचा विचार करता विद्यार्थ्यांमध्ये जिज्ञानाची आवड निर्माण होण्यासाठी सर्वच स्तरावर प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. प्राथमिक, उच्च प्राथमिक स्तरातच विद्यार्थ्यांना जिज्ञानाची आवड निर्माण झाली, त्यांच्या संकल्पना स्पष्ट झाल्या तर माध्यमिक, उच्च माध्यमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांना जिज्ञानाची भीती वाटणार नाही. अभ्यासक्रम हा विद्यार्थी केंद्रित असतोच. प्रत्येक संकल्पनेचा विस्तार वर्गानुसार वाढत जात असतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना मूळ संकल्पनांचे आकलन होणे आवश्यक आहे व त्यांचे उपयोजन करण्याचे कौशल्य ही विकसित होणे गरजेचे आहे. त्यामुळे जास्त अध्ययन अनुभव, कृती, प्रयोगशाळा, उपक्रम यांचा वापर अध्यापना दरम्यान होणे आवश्यक आहे जेणे करून मुलांना जिज्ञान सहज समजून घेता येईल व त्यांच्या ज्ञान कक्षांचा विस्तार करता येईल.

माध्यमिक शिक्षण व व्यक्तिमत्त्व विकास

(पारितोषिक प्राप्त निबंधाचा सारांश)

– संगीता आप्पासो देसाई

📞 ९४२२३१६१२१

माध्यमिक शिक्षण घेत असतानाचा वयोगट म्हणजे वादळी अशांततेचा काळ ! सरती बाल्यावस्था आणि उभरती किशोरावस्था असा संक्रमणाच्या या काळात, शरीरात, मनात असंख्य बदल होतात. 'स्व' ची जाणीव सुरू होते. स्वतःची मते तयार होऊ लागलेली असतात. इथेच चांगले विचार पेरणे गरजेचे असते.

माहितीच्या विस्फोटाचं आजचं युग मुलांना 'ज्ञान' घरबसल्या देते. परिसरातून, समाजातून, तंत्रातून मूल शिकतं. त्यांचे निरीक्षण जितके जास्त, अनुभव जितके समृद्ध तितका सर्वांगीण विकास अधिक !

आयुष्यातला अविस्मरणीय व आनंददायी कालखंड म्हणजे माध्यमिक शिक्षण घेतानाचा काळ ! स्वच्छंदी जगणं ! इथेच सुरुवात होते जडण-घडणीची ! भावी आयुष्याच्या पाया भरणीची !

इथेच त्यांना अभंगातून तुकोबा शिकवतात तर ओव्यांमधून ज्ञानोबा ! स्वातंत्र्ययज्ञात आहुती देणारे वीर राष्ट्रप्रेमाच्या ज्वाला पेरतात तर विज्ञाननिष्ठ मनावर कलाम महासत्तेचं स्वप्न कोरतात. 'मैत्री' साकारायला लागते ती इथेच, मनात 'संवेदना' जागायला लागतात त्या इथेच ! सगळ्या नीतिमूल्यांची 'बीजे' रुजतात आणि ध्येयं अंकुरायला लागतात.

याच वयात मुलांमध्ये असते अफाट ऊर्जा ! चांगल्या कामी वापरली तर ठीक नाहीतर स्फोट अटळ ! फिल्मी दुनियेची आसक्ती, प्रसार-माध्यमांची भुरळ, विरुद्धलिंगी आकर्षण, शरीर-मनात होणारे बदल, काहीतरी करून दाखवण्याची जिगिषा. आणि स्वतःचं खरं म्हणण्याची प्रवृत्ती तोल दासळण्यालाही कारणीभूत ठरू शकते. म्हणूनच शाळा-शाळांतून हा 'तोल' सावरण्याचा प्रयत्न होणं गरजेचं आहे.

मुलांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी शाळेतून बरेच उपक्रम राबविले जातात. अशाच काही उपक्रमांचा इथे ऊहापोह करत आहे.

व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी शाळेत राबवित असलेले काही उपक्रम :

१) क्रीडा स्पर्धा, नियमित व्यायाम व खेळ :

शाळेत दररोज संध्या. ६.३० पर्यंत मैदानावर मुलांचे खेळ घेतले जातात. नियमित व्यायाम, योगासने, कराटे इ. मुळे मुले उत्साही, चपळ व आनंदी राहतात, निरोगी राहतात. मुलांचा शारीरिक विकास उत्तम होतो.

२) फलक लेखन :

शाळेच्या इमारतीत दर्शनी फळे आहेत. विविध विषयांनी ते भरतात. आकर्षक शीर्षक मुलांना वाचनास प्रवृत्त करते.

'आजि सोनियाचा दिनु', बार-बार दिन ये आये, 'संपन्न मराठी', 'काव्यानंद', 'वेचक-वेधक', 'संतवाणी', 'काय वाचाल?' 'थोडा विचार करू', 'मेंदूला खुराक', 'विज्ञान वार्ता', 'आमचे पर्यावरण'... इ. शीर्षक देऊन संबंधित विषयाचे फळे लिहिले जातात. मुलांना नवनवीन गोष्टी वाचायला मिळतात आणि त्याही जाता-येता!

काही फलक प्रसंगाला अनुसरून लिहिले जातात. उदा. दिवाळी सुट्टी लागण्यापूर्वी 'फटाकेमुक्त दिवाळी' चा संदेश दिला जातो, तर उन्हाळी सुट्टीपूर्वी 'पाणी वाचवा/तहान भागवा' अशा आशयाचा संदेश दिला जातो.

अभिव्यक्ती फलकातून विद्यार्थी स्वतःही व्यक्त होऊ शकतो. विचारप्रवर्तक बनू शकतो.

३) सखी ग्रुप / मैत्रेय ग्रुप :

मुलांच्या व मुलींच्या समस्या जाणून घेणं, त्यांना आवश्यक मार्गदर्शन करणं यासाठी मुलींचा 'सखी' ग्रुप तर मुलांचा 'मैत्रेय' ग्रुप स्थापन केला आहे. महिन्यातून दुसऱ्या शनिवारी या ग्रुपमध्ये चर्चा/व्याख्याने/प्रश्नोत्तरे/गप्पा/मुलाखती असे उपक्रम आयोजित केले जातात. यात मुलं मोकळेपणाने आपल्या समस्या (सर्व प्रकारच्या) मांडतात, चर्चा करतात. त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो. शिक्षक-विद्यार्थी मित्रत्वाचं नातं बनतं.

शाळेतून बाहेर पडलेल्या मुलींनी ही प्रेरणा घेऊन महाविद्यालयातही असा गट स्थापन केला ही विशेष उल्लेखनीय बाब आहे.

४) संवाद सांस्कृतिक मंच :

महिन्यातून तिसऱ्या शनिवारी संवाद मंचाचं आयोजन केलं जातं. या अंतर्गत व्याख्याने, चर्चा, परिसंवाद या गोष्टी तर होतातच. पण मुलांना मनोरंजनातून प्रबोधन केले जाते. वीर सावरकर, भगतसिंग, गांधी, लोकमान्य टिळक, प्रकाश बाबा आमटे यासारखे चरित्रपट दाखवले जातात. 'तारे जमीं पर', 'इकबाल', 'नीरजा', 'दोस्ती' यासारखे व्यावसायिक पण बोधपर चित्रपटही आम्ही मुलांना दाखवतो.

या मंचाअंतर्गत आम्ही खगोलशास्त्रावरील माहितीपट, प्राणी व पक्ष्यांवरील लघुपट, निसर्गावरील लघुपट दाखवलेले आहेत. याद्वारे निसर्गातील रहस्ये जाणून घेण्याची सवय मुलांना लागते. पर्यावरणाच्या न्हासाची जाणीव होते.

विश्वास नांगरे-पाटील यांची पडद्यावरची मुलाखत पाहताना दंग झालेली मुलं त्याच तन्मयतेनं कारगिल युद्धात सहभागी झालेल्या आमच्या माजी विद्यार्थ्यांचे अनुभव ऐकताना दिसली. त्यांचं 'भारावलेपण' चेहऱ्यावरून हटत नव्हतं.

'साहित्यिक आपल्या भेटीला' हा ही या मंचाचा एक भाग. दादासाहेब मोरे, विमल मोरे, तारा भवाळकर, राजा शिरगुप्ते, विठ्ठल वाघ, जयसिंगराव पवार असे अनेक लेखक, कवी या मंचाला अलंकृत करून गेले आहेत.

५) सांस्कृतिक कार्यक्रम :

पथनाट्ये, लोकनृत्य, शास्त्रीय नृत्य, समूह नृत्य, एकांकिका, एकपात्री अभिनय यासारख्या सांस्कृतिक कार्यक्रमांतून मुलांच्या कलागुणांना वाव मिळतो. त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो.

स्नेहसंमेलन दरवर्षी भरवले जाते. यात मुलांना नाटकांसाठी व्यसनाचे दुष्परिणाम, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, स्त्री-भ्रूण हत्या, वाढता दहशतवाद, भ्रष्टाचार, मोबाईलचे दुष्परिणाम, बदलते नातेसंबंध, अंधश्रद्धा निर्मूलन, सायबर गुन्हे यासारखे विषय दिले जातात. विद्यार्थी या विषयांवर विचार करतात, उपाय सुचवतात, उत्तम सादरीकरण करतात. सामाजिक समस्यांवर विचार केल्याने ती अंतर्बाह्य बदलू

शकतात.

देशभक्तीपर कार्यक्रमांतून राष्ट्रप्रेम रुजवले जाते. राष्ट्रीय सणांना होणाऱ्या झेंडावंदनास मुलं भारावून जातात. क्रांतीकारकांच्या कथा वाचणे/ऐकणे/सादर करणे, स्फूर्तीगीते म्हणणे, देशभक्तीपर नृत्य करणे यासारख्या कृती त्यांच्या रोमरोमात राष्ट्रप्रेम पेरत असतात.

६) विज्ञान प्रदर्शन :

दरवर्षी २८ फेब्रुवारी हा विज्ञान दिन साजरा केला जातो. शिकलेल्या विज्ञानाचं उपयोजन करून मुलं उपकरण निर्मिती करतात. याद्वारे मुलांची कल्पकता व सर्जनशीलता विकसित होतेच. पण वैज्ञानिक दृष्टिकोनही निर्माण होतो. कोणत्याही गोष्टीचा कार्यकारणभाव समजून घेण्याची सवय लागते. अशी मुले कोणत्याही अंधश्रद्धेच्या आहारी जात नाहीत. सत्याची कास धरणारी, तंत्रज्ञानाचा मानवी सुखासाठी अवलंब करणारी पिढी यातून तयार होते.

७) सहल/क्षेत्रभेट :

शाळेतून दरवर्षी वेगवेगळ्या ठिकाणी मुलांना सहलीला नेले जाते. ऐतिहासिक गड-किल्ले, विविध शैलींची मंदिरे, लेणी, गुहा इ. ठिकाणी भेट दिल्यामुळे इतिहासाची आवड निर्माण होते. जुन्या वास्तू, बांधकाम, शिल्पकला, विविध वस्तू यांची माहिती होते. इतिहासात डोकावल्याचा आनंद मिळतो. कुतूहल वाढते.

निसर्गरम्य ठिकाणी सहल नेल्याने मुले निसर्गाच्या अधिक जवळ जातात. त्याच्या जतन/संवर्धनाची जबाबदारी त्यांना जाणवू लागते.

“या नभाने या भुईला दान द्यावे आणि या मातीतुनी चैतन्य गावे”.

महानोरांच्या कवितेतील हा निःस्वार्थी निसर्ग मुलांना खूप काही शिकवून जातो.

विद्यार्थ्यांना प्रकल्प करण्यासाठी क्षेत्रभेट आयोजित केली जाते. परिसरातील छोटे उद्योग, कारखाने, प्रयोगशाळा, अभयारण्य, डोंगर, नदी, समुद्र, धबधबे, रोपवाटिका, वस्तुसंग्रहालय अशा ठिकाणी क्षेत्रभेट देऊन त्यांचा अहवाल मुले लिहितात. त्यांच्या सामान्य ज्ञानात भर पडते.

८) विविध स्पर्धामधून बौद्धिक विकास :

मुलांच्या बौद्धिक विकासासाठी त्यांच्या मेंदूला सतत

खाद्य पुरवणे गरजेचे असते.

शाळेत विविध जयंत्या/पुण्यतिथीं निमित्त वक्तृत्व, कथाकथन, वादविवाद, चित्रकला, निबंध, भिक्तीचित्र, फलकचित्र, प्रश्नमंजूषा, एकपात्री अभिनय, समूहगीत गायन, भावगीत गायन यासारख्या स्पर्धा ठेवल्या जातात. स्पर्धात सहभागी होण्यासाठी मुलं वाचन, लेखन, चिंतन, मनन, चर्चा इ. करतात. यातून त्यांच्या बौद्धिक विकासाला चालना मिळते.

९) कला प्रदर्शन :

विद्यार्थ्यांच्या भावनांचा आणखी एक प्रकट अविष्कार म्हणजे चित्रकला. मुलांच्या अप्रकट भावनांचं प्रकटीकरण चित्रांतून होत असते. या चित्रांचे प्रदर्शन शाळेत भरवले जाते.

याशिवाय इतर कलांनाही वाव दिला जातो.

राख्या बनवणे, त्याचे प्रदर्शन व विक्री

कार्यक्रमात लागणारे बिल्ले बनवणे.

टाकाऊपासून टिकाऊ वस्तू तयार करणे.

शिल्पकला, हस्तकला, भरतकला, विणकाम, रांगोळी-मेहंदी इ. कलाप्रकार घेणे.

यामुळे कलेची जोपासना तर होतेच. पण भविष्यात 'कला' ही एखाद्याच्या उपजिवीकेचं साधनही बनते.

१०) स्काऊट/गार्ड अंतर्गत उपक्रम :

स्काऊट व गार्ड हा विषय व्यक्तिमत्त्व विकासालासाठी अत्यंत पूरक असा आहे.

या विषयांतर्गत 'खरी कमाई' हा उपक्रम घेतला जातो. मुलांनी स्वतः कष्ट करावेत व पैसे मिळवावेत ही अपेक्षा. श्रमप्रतिष्ठा, प्रामाणिकपणा, स्वावलंबन या मूल्यांची रुजवण होते. 'कामाइतकाच मोबदला' हे तत्त्व चांगलं बाणवलं जातं. भ्रष्टाचारापासून दूर राहण्याचा संस्कार नकळत कोरला जातो.

स्काऊट/गार्डच्या निवासी शिबिरात मुलांचे श्रमदान, एकत्र स्वयंपाक करणे, सहभोजन, कामाची विभागणी, सामुदायिक खेळ, शेकोटी, सांस्कृतिक कार्यक्रम इ. गोष्टी सांघिकरित्या करण्यामुळे संघभावना वाढीस लागते. सामाजिक ऐक्य व सलोखा राखण्यासाठी हेच तर महत्त्वाचे असते.

११) नाविन्यपूर्ण प्रकल्प :

बऱ्याच विषयांमध्ये प्रकल्प निर्मितीला गुण दिले आहेत. प्रकल्पांमुळे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाला चालना मिळू शकते. आम्ही प्रकल्पांसाठी मुलांना दिलेले विषय -

१. शास्त्रज्ञांच्या सहवासात
२. निसर्गाशी जोडू नाते
३. औषधी वनस्पती
४. चौकातील वाहनांचे प्रदूषण - सर्वेक्षण
५. दिवाळीतील फटाक्यांचा वापर - सर्वेक्षण
६. गणेशोत्सवातील निर्माल्य - सर्वेक्षण
७. मुलाखत प्रकल्प

विद्यार्थ्यांना विषयाचा सखोल विचार करण्याची सवय लागते. निरीक्षण करून निष्कर्ष काढता येतात.

१२) काही सामाजिक उपक्रम :

शाळेत राबवल्या जाणाऱ्या विविध सामाजिक उपक्रमांमुळे मुलांमध्ये सामाजिक दृष्टिकोन विकसित होतो.

आजच्या त्रिकोणी वा चौकोनी कुटूंबातून सामाजिक संस्कार होत नाहीत. पर्यायाने ही जबाबदारी शाळांवर येऊन पडते. यासाठी शाळेत विविध उपक्रम ही आम्ही राबवलेत.

उदा. रिमांड होममधील मुलांना राख्या बांधणे, वृद्धाश्रम/अनाथाश्रमास भेट, उन्हाळ्यात पाणपोई उपक्रम, गणेशोत्सवात निर्माल्य संकलन, पथनाट्यांद्वारे प्रबोधन, लेक वाचवा अभियान, दुष्काळग्रस्त निधी संकलन, अंधनिधी संकलन, पूरग्रस्तांना मदत, स्वच्छता अभियान, होतकरू व गरीब मुलांना मदत, कष्टकऱ्यांची मुलाखत इ. अशा उपक्रमांतून मुलं संवेदनशील बनतात. सहवेदना जाणतात.

कुसुमाग्रजांनी म्हटल्याप्रमाणे -

हजार डोळ्यांमधले पाणी

माझ्या डोळ्यांमध्ये जमते

हजार हृदये गहिवरती, तर.

मन माझेही गहिवरते

असे हजारासंगे आहे

जडलेले माझे नाते...

मुलांचे समाजाशी असे नाते जडण्यासाठी उपक्रम केले जातात.

१३) सर्वधर्मप्रार्थना सभा :

आमच्या शाळेमध्ये दरवर्षी २ ऑक्टोबर - गांधी जयंतीला राबविला जाणारा उपक्रम म्हणजे 'सर्वधर्मीय प्रार्थना सभा'.

विविध धर्मांच्या प्रार्थना गाणारे विद्यार्थी (त्याच धर्माचे नव्हे !) व्यासपीठावर बसतात. प्रसन्न व शांत वातावरणात सर्व विद्यार्थी सर्व प्रार्थना म्हणतात. अर्थही स्पष्ट केला जातो.

हिंदू, मुस्लिम, जैन, शीख, पारशी, बौद्ध, ख्रिश्चन इ. धर्मातील प्रार्थना आणि गांधीजी व संत तुकडोजी महाराजांच्या रचना गायिल्या जातात.

धर्मा-धर्मातील तेढ दूर होऊन माणसाला माणुसकीने वागवायला मुले शिकतील. सर्व धर्मांची शिकवण एकच आहे हे समजल्याने स्वतःच्या धर्माचा अतिरेकी अभिमान व परधर्माला हीन लेखणं ही प्रवृत्ती नाहीशी होईल. आमचे हे विद्यार्थी कोणत्याही धार्मिक वादाला खतपाणी घालणार नाहीत. देशात माजलेली अराजकता, धर्माधता, प्रांतीय वाद, दहशतवाद याची जाणीव मुलांना होण्यास या उपक्रमाची अप्रत्यक्षरित्या मदत होते.

१४) माजी विद्यार्थी शिष्यवृत्ती योजना :

शाळेतून शिकून गेलेल्या विद्यार्थ्यांची शाळेशी नाळ जोडली रहावी यासाठी प्रतिवर्षी ९०% पेक्षा अधिक गुण असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना आमच्या संस्थेकडून गुरुपौर्णिमेच्या समारंभात शिष्यवृत्ती प्रदान केली जाते. या मुलांचे शिक्षण संपेपर्यंत ती दरवर्षी दिली जाते.

सदर शिष्यवृत्ती देताना त्यांनी कोणत्याही प्रकारे परतफेड करण्याची अपेक्षा नाही हे आवर्जून सांगितले जाते. फक्त शिक्षण संपल्यानंतर ह्या मुलांनी जिथे काम करतील तिथे प्रामाणिकपणाने काम करावं, सामाजिक बांधिलकी जपावी ही अपेक्षा मात्र ठेवलेली असते.

या योजनेमुळे १०वी त शिकणाऱ्या मुलांना प्रेरणा मिळते तर शिष्यवृत्तीधारक विद्यार्थ्यांमध्ये जाणीव जागृती होते.

१५) लोकशाही पद्धतीने निवडणूक :

विद्यार्थ्यांना शाळेत लोकशाही पद्धती कळावी म्हणून विद्यार्थी प्रतिनिधींची गुप्त मतदानाने निवड केली जाते. जगातील सर्वात मोठ्या भारताच्या लोकशाहीची त्यांना कल्पना

येते. सहकार्याची, सांघिक वृत्तीची भावना वाढीस लागते.

१६) चर्चासत्र :

इ. ९वी/१०वी च्या विद्यार्थ्यांसोबत विविध राजकीय/सामाजिक/सांस्कृतिक घडामोडींवर चर्चा केली जाते. आतापर्यंत या चर्चेत घेतलेले विषय :

पूरस्थिती का येते ? आतंकवादाची कारणे काय ? वाढता भ्रष्टाचार, फोफावलेली गुंडगिरी, मुलींवर होणारे अत्याचार, विविध खेळ, ऑलिम्पिक व भारत, शहरातील रस्त्यांची दुरावस्था, प्रदूषण - का, कसे ? व उपाय इ.

१७) अभ्यासक्रमाविषयी उपक्रम (शैक्षणिक) :

अभ्यासक्रमाचा मुद्दा शेवटी घेण्याचे कारणच हे की मुलांना केवळ 'मार्क्सवंत' बनवण्यापेक्षा 'गुणवंत' बनवण्याकडे आमचा जास्त कल असतो. पण दुर्दैवाने आजचे 'मूल्यमापन' हे मार्कांनीच होते. त्यामुळे १०वी च्या विद्यार्थ्यांचे परीक्षेतील गुण कसे वाढतील यामागे सर्वजण धावत असतात.

इ. १ली पासूनच मुलांचा पाया भक्कम करण्याकडे कटाक्ष असतो. अप्रगत विद्यार्थ्यांना जादा मार्गदर्शन केले जाते. कृतीयुक्त अध्यापन व ज्ञानरचनावादाचा वापर करतो. विविध बाह्य परीक्षांची तयारी करून घेतली जाते. English speaking, वाचन, self study इ. चा रोजच्या वेळापत्रकात समावेश आहे. त्यासाठी स्वतंत्र मार्गदर्शक नेमले आहेत. तंत्रज्ञानाच्या वापराने विद्यार्थ्यांची अभ्यासातील गोडी वाढवली जाते. यासाठी अद्ययावत संगणक प्रयोगशाळा, प्रोजेक्टर, मोठा पडदा, इंटरनेट या सर्व सुविधा उपलब्ध आहेत.

'गणित प्रयोगशाळा' हे आमचे आगळे वैशिष्ट्य आहे.

दैनंदिन कामाबद्दल चर्चा महिनाअखेर संयुक्त सभेमध्ये होते. मार्गदर्शन केले जाते. समस्यांवर उपाय शोधण्यास मदत होते.

वरील सर्व उपक्रमांशिवाय अनेक छोटे-मोठे उपक्रम शाळेत, प्रत्येक वर्गात केले जातात. वेळेची कमतरता भासू नये म्हणून शाळेची वेळ वाढवलेली आहे. त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांना आनंददायी शिक्षण मिळेल असा प्रयत्न आम्ही करत राहतो. व्यक्तिमत्त्व विकास इथेच सुरू होतो हा आमचा ठाम विश्वास आहे.

दफ्तरखाने

– डॉ. बाळासाहेब दिघे

☎ ९८२२२९१५०९

दफ्तरखाने शासनाच्या मालकीचे असतात. शासकीय पत्रव्यवहार, शासकीय निर्णय, प्रस्ताव, हिशेब, वृत्तपत्रीय कात्रणे, दैनंदिन फोटोग्राफ्स इत्यादी कायमस्वरूपी साहित्याचा दफ्तरखान्यांमध्ये संग्रह केला जातो. ग्रंथ आणि नियतकालिकांचा संग्रह देखील दफ्तरखान्यामध्ये केला जातो. ग्रंथ व नियतकालिकांद्वारे तत्कालीन घटनांवर प्रकाश टाकला जातो. दफ्तरखान्यांद्वारे प्राचीन भारतीय संस्कृती, तत्कालीन चालीरिती, परंपरा यांची माहिती मिळते.

दफ्तरखाने शासनाच्या मालकीचे असतात. शासकीय पत्रव्यवहार, शासकीय निर्णय, प्रस्ताव, हिशेब, वृत्तपत्रीय कात्रणे, दैनंदिन फोटोग्राफ्स इत्यादी कायमस्वरूपी साहित्याचा दफ्तरखान्यामध्ये संग्रह केला जातो. ग्रंथ आणि नियतकालिकांचा संग्रह देखील दफ्तरखान्यांमध्ये केला जातो. ग्रंथ व नियतकालिकांद्वारे तत्कालीन घटनांवर प्रकाश टाकला जातो. दफ्तरखान्याद्वारे प्राचीन भारतीय संस्कृती, तत्कालीन चालीरिती, परंपरा यांची माहिती मिळते.

महाराष्ट्रातील महत्त्वाचे दफ्तरखाने :

१. पुणे येथील पेशवे दफ्तर :

सध्या महाराष्ट्र सरकारच्या ताब्यात असलेले पुणे येथील पेशवे दफ्तर अभ्यासकांसाठी अत्यंत उपयुक्त आहे. पुणे स्टेशनजवळ कौन्सिल हॉलजवळील एलिनेशन कचेरीच्या दुमजली इमारतीमध्ये हा दफ्तरखाना आहे. छत्रपती शाहू महाराजांच्या कारकिर्दीतील सर्व कागदपत्रे

पुणे येथील पेशवे दफ्तरामध्ये पहावयास मिळतात. या दफ्तरखान्यामध्ये जवळजवळ चार कोटींहून अधिक महत्त्वाची कागदपत्रे आहेत. फारशी, मराठी, इंग्रजी, गुजराथी व हिंदी या भाषेमध्ये कागदपत्रे आहेत यातील बरीचशी कागदपत्रे मोडी लिपीमध्ये आहेत.

२. पुराभिलेख विभाग (बॉम्बे आर्काइव्हज), मुंबई :

मुंबई विद्यापीठाजवळील एलफिन्स्टन महाविद्यालयाच्या इमारतीमध्ये मुंबई पुराभिलेख विभागाची इमारत आहे. मुंबई पुराभिलेख विभागाला सेक्रेटेरियट रेकॉर्ड ऑफिस म्हणत होते.

या दफ्तरखान्यामध्ये सन १८२० पूर्वीचे व सन १८२० नंतरची कागदपत्रे पहावयास मिळतात. वित्त विभाग, महसूल विभाग, राजकीय विभाग, न्याय विभाग, कायदा विभाग, गृह विभाग, सार्वजनिक बांधकाम खाते, शिक्षण विभाग, दुष्काळ विभाग, जंजिरा दिवाण ऑफिस यासारख्या अनेक विभागांविषयी कागदपत्रे पहावयास मिळतात. याशिवाय नाटके, नकाशे, दानपत्रे यांविषयी माहिती या दफ्तरखान्यामध्ये मिळतात.

३. रेकॉर्ड ऑफिस, कोल्हापूर

महाराष्ट्रातील सर्वात जुना व अव्वल दर्जाचा दफ्तरखाना म्हणून ओळखला जातो. या दफ्तरखान्यामध्ये छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळापासूनच्या कागदपत्रांचा संग्रह केला आहे.

या रेकॉर्ड ऑफिसमध्ये सनदा, कागदपत्रे, आज्ञापत्रे, इनामदार जहागिरदारांचे हक्क, बारा बलुतेदारांचे हक्क, देवस्थानांच्या पूजाअर्चा, धार्मिक सण, उत्सव, मंदिरांची व्यवस्था याबरोबर सनदा,

बारनिशी, सरंजामपट, राजपत्रे, ग्रॅहमचा अहवाल विषयीची माहिती कोल्हापूर रेकॉर्ड ऑफिसमध्ये मिळते.

छत्रपती व त्यांचे वंशज, तत्कालीन जहागीरदार यांच्यामध्ये झालेल्या पत्रव्यवहारांची कागदपत्रे येथे संशोधकांसाठी उपलब्ध आहेत.

४. भारत इतिहास संशोधन मंडळ, पुणे

सन १९२० मध्ये थोर इतिहासार्थी वि. का. राजवाडे यांनी तात्यासाहेब मेंहंदळे यांच्या वाड्यात भारत इतिहास संशोधन मंडळाची स्थापना केली. स्वदेशाच्या इतिहासाचा शोध घेणे, इतिहासाच्या शास्त्रशुद्ध अभ्यासाला चालना देणे ही सुरुवातीला उद्दिष्टे ठरविण्यात आली.

छत्रपतींची पत्रे, पेशवे यांचे पत्र, युरोपियन वकील, बादशहा व त्यांचे वजीर, सरदार, शिलेदार, जहागीरदार यांच्यात झालेले पत्रव्यवहार, जमाखर्चाची कागदपत्रे या

मंडळात संग्रहित केली आहेत.

५. राजवाडे संशोधन मंदिर, धुळे.

वि. का. राजवाडे धुळे संशोधन मंदिरामध्ये मोडी लिपीमध्ये सुमारे तीस हजार व फारशीतील जवळपास तीनशेच्या आसपास कागदपत्रांचा संग्रह केलेला आहे. वि. का. राजवाडे संशोधन मंदिरामध्ये खानदेशातील निरनिराळ्या घराण्यांसंबंधी कागदपत्रे उपलब्ध आहेत. धुळे जिल्ह्यातील शिलालेख, ताम्रपट, घराण्यांच्या वंशावळी उपलब्ध आहेत.

वरीलप्रमाणे महाराष्ट्रामध्ये दप्तरखाने आहेत. दप्तरखान्यांमधील प्राचीन कागदपत्रांचा उपयोग विद्यार्थी, शिक्षक व संशोधक यांना प्राचीन भारतीय संस्कृतीची माहिती मिळविण्यासाठी होतो.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे ४

परिपत्रक

परिपत्रक क्र.रा.मं./संशोधन/मराठी + सिंधी (संयुक्त),

मराठी + बंगाली (संयुक्त) भाषा/माध्यमिक/३९८९ दि. २९ जुलै, २०१७

विषय - माध्यमिक स्तरावरील इ. ९ वी व इ. १० वी साठी भाषा विषय योजनेमध्ये हिंदी माध्यमाच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांना द्वितीय भाषा अभ्यास योजनेतर्गत मराठी + सिंधी (संयुक्त) आणि मराठी + बंगाली (संयुक्त) अशी भाषा विषययोजना अभ्यासण्याबाबत

संदर्भ - ०१. शासन निर्णय क्र. एसएससी/१०९९/(१८८/९९) उमाशि-२, दि. ८ ऑक्टोबर, १९९९

०२. शासन क्र. अभ्यास २२१७/(११६/१७) - एस.डी.४, दि. २७/०७/२०१७

उपरोक्त विषयास अनुसरून राज्यातील सर्व माध्यमिक शाळांच्या मुख्याध्यापकांना आणि शिक्षकांना या परिपत्रकान्वये कळविण्यास येते की, उपरोक्त संदर्भ क्र. ०१ च्या शासन निर्णयान्वये माध्यमिक स्तरावरील इ. ९ वी व इ. १० वी साठी माध्यमनिहाय भाषा विषययोजना लागू करण्यात आलेली आहे. संदर्भीय क्र. ०२ च्या शासनपत्रान्वये, हिंदी माध्यमाच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांना द्वितीय भाषा अभ्यास योजनेतर्गत मराठी + सिंधी (संयुक्त) आणि मराठी + बंगाली (संयुक्त) भाषा विषय अभ्यासण्याची परवानगी दिलेली आहे.

संदर्भीय शासनपत्र क्रमांक ०२ च्या अधीन राहून, इ. ९वी साठी शैक्षणिक वर्ष सन २०१७-२०१८ पासून अणि इ. १०वी साठी सन २०१८-२०१९ पासून, हिंदी माध्यमाच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांना द्वितीय भाषा अभ्यास योजनेतर्गत मराठी + सिंधी (संयुक्त) आणि मराठी + बंगाली (संयुक्त) भाषाविषय अभ्यासण्याची परवानगी देण्यात येत असून त्याप्रमाणे अंमलबजावणी सुरू करण्यात यावी.

या मराठी + सिंधी (संयुक्त) आणि मराठी + बंगाली (संयुक्त) भाषा विषयासाठी सध्याची प्रचलित पाठ्यपुस्तके आहेत तीच अभ्यासण्यात यावीत. त्यामध्ये कोणताही बदल केलेला नाही, या विषयाची मूल्यमापन योजना राज्यमंडळाचे परिपत्रक क्रमांक रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ. ९ वी पुनर्रचित अभ्यासक्रम/मूल्यमापन योजना/३६२५, दिनांक १२/०७/२०१७ प्रमाणे राहणार आहे, याची नोंद घ्यावी. सदर विषय शिकविण्याची जबाबदारी त्या त्या माध्यमिक शाळांची/संस्थांची राहणार आहे. कोणतीही भाषा विद्यार्थ्यांस घ्यावयाची असल्यास ती स्वतंत्र अध्ययनातून घेण्यात यावी. अतिरिक्त शिक्षकवर्ग शासन स्तरावरून मंजूर केला जाणार नाही. हे विषय शाळांना स्वयंअर्थसहाय्यित तत्वावर सुरू करण्यास परवानगी देता येईल

आदेशान्वये

स्वाक्षरीत

(कृष्णकुमार पाटील)

सचिव

राज्यमंडळ, पुणे ४.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे

सर्व्हे नं ८३२ ए, फायनल प्लॉट नं.१७८ व १७९, भांबुर्डा शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४.

फो.नं.०२०-२५७०५००० ई-मेल secretary.stateboard@msbshsc.ac.in फॅक्स नं.०२०-२५६६५८०७

परिपत्रक

परिपत्रक क्र.रा.मं./संशोधन/विशेष गरजा असलेल्या (दिव्यांग) विद्यार्थ्यांसाठीच्या विषय योजनेबाबत/
मूल्यमापन योजना/४३४३ पुणे ४, दिनांक : १९ ऑगस्ट, २०१७

विषय - माध्यमिक स्तरावरील इ.१०वीच्या विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या (दिव्यांग)
विषययोजना व मूल्यमापन योजनेच्या कार्यवाहीबाबत.

- संदर्भ - १. शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१५/(११९-अ)/एस.डी.६, दि.०८ जानेवारी, २०१६
२. शासन परिपत्रक क्रमांक : संकीर्ण २०१५/११९-अ/एस.डी.६, दि.१५ फेब्रुवारी, २०१६
३. शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१६/प्र.क्र.१९५/१६/एस.डी.६, दिनांक ११ जानेवारी, २०१७
४. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : क्र.रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित
अभ्यासक्रम, विषययोजना व तासिका नियोजन/२२२७, दिनांक २७/४/२०१७.
५. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित अभ्यासक्रम/
मूल्यपान योजना/ ३६२५, दिनांक १२/७/२०१७.
६. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : क्र.रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित अभ्यासक्रम
/ विषययोजना, तासिका नियोजन व मूल्यमापन योजना/ ३९६०, दिनांक २८/७/२०१७.

उपरोक्त संदर्भीय विषयास अनुसरून या मंडळाशी संलग्न राज्यातील सर्व मान्यताप्राप्त शाळांच्या मुख्याध्यापक, शिक्षक व विद्यार्थी यांना कळविण्यात येते की, माध्यमिक स्तरावरील इ.९वीच्या पुनर्रचित अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी सन २०१७-१८ पासून सुरु झालेली आहे. "दिव्यांग" व सर्वसाधारण विद्यार्थ्यांसाठी इ.१०वी साठी सन २०१७-१८ मध्ये प्रचलित अभ्यासक्रमानुसार कार्यवाही करण्यात येणार आहे. याबाबत राज्यमंडळ कार्यालयाने उपरोक्त संदर्भीकृत परिपत्रकान्वये (दि.२७/४/२०१७, दि.१२/७/२०१७ व दि.२८/७/२०१७) सर्व संबंधितांना कळविलेले आहे. इ.१०वी प्रचलित मूल्यमापन पध्दतीत व विषय योजनेत सन २०१७-२०१८ साठी कोणताही बदल केलेला नाही.

विशेष गरजा असलेल्या दिव्यांग विद्यार्थ्यांना त्यांच्या दिव्यांगत्वाच्या प्रकारानुसार विषय योजनेमध्ये प्रचलित गणित (बीजगणित + भूमिती) हाच विषय निर्धारित केला असून, सदर गणित विषयाला इ.७वीचे "गणित" हा विषय पर्यायी विषय म्हणून निर्धारित केलेला आहे. सदर दिव्यांग विद्यार्थ्यांना इ.७वीचे गणित हा विषय प्रचलितप्रमाणे पर्याय राहणार आहे.

पुनर्रचित इ.७वीचे गणित हे सन २०१७-१८ पासून सुरु झालेले आहे तथापि, हा पुनर्रचित विषय इ.१०वीसाठी जे विद्यार्थी सन २०१७-१८ मध्ये शिक्षण घेत आहेत त्यांनी उपयोगात आणू नये, कारण दिव्यांग विद्यार्थ्यांना इ.९वी व इ.१०वीसाठी इ.७वीचे गणित हे पाठ्यपुस्तक सलग दोन वर्ष वापरावे लागते. तरी, इ.१०वीसाठी सन २०१७-१८ या वर्षाकरीता इ.७वीचे गणित हेच प्रचलित (जुने) पाठ्यपुस्तक विद्यार्थ्यांनी अभ्यासावे व या पाठ्यपुस्तकावर आधारित दिव्यांग विद्यार्थ्यांची इ.१०वीची अंतिम परीक्षा आयोजित करण्यात येईल, याची सर्व संबंधितांनी नोंद कृपया घ्यावी.

"विशेष गरजा असलेले" इ.१०वीचे जे "दिव्यांग" विद्यार्थी शाळेत शिक्षण घेत आहेत. त्यांना कार्यशिक्षण या विषयाची मूल्यमापन योजना प्रचलित प्रमाणेच राहिल, त्यात कोणताही बदल नाही.

परंतु, विशेष गरजा असलेल्या दिव्यांग विद्यार्थ्यांनी गणित या विषयाबरोबर **कार्यशिक्षणातील** कोणताही एक विषय गणिताबरोबर पर्यायी विषय म्हणून घेतलेला असेल तर, त्याच विद्यार्थ्यांसाठी मूल्यमापन योजना लेखी गुण - २५, वार्षिक काम - २५, व प्रात्यक्षिक परीक्षा ५० गुण अशी एकूण १०० गुणांची राहिल.

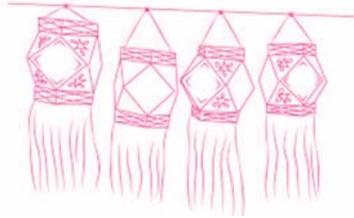
इ.१०वीसाठी "दिव्यांग" विद्यार्थ्यांसाठी "विज्ञान आणि तंत्रज्ञान" या विषयासाठी शरीरशास्त्र, आरोग्यशास्त्र व गृहशास्त्र हा पर्यायी विषय अभ्यासण्याची, प्रचलित पद्धतीप्रमाणेच सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे. त्यामध्ये कोणताही बदल करण्यात आलेला नाही. शरीरशास्त्र भाग-१ ३० गुण, गृहशास्त्र ३० गुण, प्रयोगपरीक्षा २० गुण, २० गुण कृतिपुस्तिका याप्रमाणे एकूण १०० गुणांची राहिल.

सन २०१७-१८ या वर्षासाठी इ.९वीच्या कार्यशिक्षण या विषयाबाबतच्या कार्यवाहीबाबत स्वतंत्र परिपत्रकान्वये सर्व शाळांना यथावकाश कळविण्यात येईल, याची नोंद घेण्यात यावी.

तरी, आपल्या माध्यमिक शाळेतील शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांच्या निदर्शनास सदर बाब आणावी. सदर परिपत्रकानुसार योग्य ती कार्यवाही करण्यात यावी.

सदर परिपत्रक मंडळाच्या www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहे.

स्वाक्षरीत
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्यमंडळ, पुणे ४.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व

उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळातर्फे

आपणा सर्वांना

दिपावलीच्या हार्दिक शुभेच्छा !

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे

सर्व्हे नं ८३२ ए, फायनल प्लॉट नं.१७८ व १७९, भांबुर्डा शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४.

फो.नं.०२०-२५७०५००० ई-मेल secretary.stateboard@msbshsc.ac.in फॅक्स नं.०२०-२५६६५८०७

“राज्यस्तरीय निबंधस्पर्धा सन २०१७-१८”

(माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी)

* निवेदन *

सन २०१७-१८ या वर्षाकरीता राज्यातील माध्यमिक शाळा व कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षकांसाठी राज्यस्तरीय निबंधस्पर्धा मंडळाने आयोजित केली आहे. महाराष्ट्र राज्यातील माध्यमिक शाळा/कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षकांनी या स्पर्धेत मोठ्या संख्येने भाग घ्यावा असे आवाहन करण्यात येत आहे. राज्यातील माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांनी मुख्याध्यापकांमार्फत व कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षकांनी प्राचार्यांमार्फत आपले निबंध मा. सचिव, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, सर्व्हे नं. ८३२ ए, फायनल प्लॉट नं. १७८ व १७९ भांबुर्डा शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४ या पत्त्यावर दि. ३० नोव्हेंबर २०१७ पूर्वी पोहोचतील अशा रीतीने समक्ष किंवा पोस्टाने पाठवायचे आहेत. पाकीटावर “**माध्यमिक व उच्च माध्यमिक राज्यस्तरीय निबंध स्पर्धा सन २०१७-१८**” असा ठळक उल्लेख करावा. मंडळाकडे निबंध सादर करण्याची अंतिम तारीख दि. ३० नोव्हेंबर २०१७ अशी आहे. यानंतर प्राप्त झालेले निबंध विचारात घेतले जाणार नाहीत. राज्यस्तरीय निबंध स्पर्धेसंबंधीचे हे निवेदन राज्यातील सर्व माध्यमिक शाळा व उच्च माध्यमिक शाळांमधील मुख्याध्यापकांनी सर्व शिक्षकांच्या निदर्शनास आणून द्यावे. तसेच त्यांना स्पर्धेत सहभागी होण्याकरिता प्रोत्साहित करावे, अशी विनंती करण्यात येत आहे.

निबंधाचे विषय

१. ज्ञानरचनावादी अध्ययन - अध्यापन प्रक्रिया
२. गुणवत्ता विकासासाठी शिक्षकांच्या वाचन समृद्धीचे महत्त्व
३. शिक्षकांनी तंत्रस्नेही होणे - काळाची गरज
४. शिक्षण प्रशिक्षणाच्या नव्या दिशा
५. जीवन व्यवहाराशी शिक्षणाची सांगड
६. विद्यार्थी व्यक्तिमत्त्व विकासात सहशालेय उपक्रमांचे स्थान

स्वाक्षरीत
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्यमंडळ, पुणे ०४

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

“राज्यस्तरीय निबंधस्पर्धा सन २०१७-१८”

(माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी)

* निबंध स्पर्धेचा तपशील *

अ) सर्वसाधारण निकष :

१. आशय संपन्नता २. विचारातील अद्ययावतता, सामाजिक बांधिलकी ३. मांडणी, तर्कशुद्धता
४. भाषाशैली - परिणामकारकता ५. शुद्धता

१) निबंधाबाबत अपेक्षा :

१. अध्यापकाचे अनुभव, समाज निरीक्षण, चिंतनशीलता, प्रत्यक्ष प्रयोग, उपक्रम यांचे प्रतिबिंब
२. संदर्भासाठी दिलेले ग्रंथ, त्यांचे लेखन, ग्रंथांची आवृत्ती, प्रकाशन, पृष्ठ क्रमांक इ. बिनचूक माहिती
३. मुद्देसूदपणा, विधायकता व शैक्षणिक दृष्टिकोन असावा.

स्पर्धकांची पात्रता :

मान्यताप्राप्त माध्यमिक शाळा/कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षक / मुख्याध्यापक असावा.

ड) स्पर्धेचे नियम :

१. शब्द मर्यादा ३००० शब्द
२. माध्यम - मराठी, हिंदी किंवा इंग्रजी यापैकी कोणतीही भाषा
३. निबंध तीन प्रतीमध्ये सादर करणे आवश्यक राहिल.
४. निबंध सुवाच व स्वहस्ताक्षरात लिहिलेला असावा.
५. चित्रे, आकृत्या असल्यास त्या सुस्पष्ट व सुरेखित असाव्यात.
६. स्पर्धकाने आपले नाव निबंधाच्या कोणत्याही पृष्ठावर लिहू नये.
७. स्पर्धेसाठी नियुक्त केलेल्या परीक्षक समितीने दिलेला निर्णय स्पर्धकांना बंधनकारक राहिल.
८. पारितोषिक मिळालेले निबंध मंडळाच्या “शिक्षण संक्रमण” मासिकात प्रसिद्ध करण्याबाबतचे अधिकार मंडळास राहतील.
९. स्पर्धेचा निकाल जाहीर करण्याची तारीख निबंधाच्या विहित कालावधीनंतर साधारणपणे तीन ते चार महिन्यांची राहिल.

निबंधांचे मूल्यांकन करण्याची सर्वसाधारण पद्धत :

१. विषयज्ञान ४०% २. विषयाची मांडणी २०% ३) विषयप्रतिपादनशैली व मौलिकता २०%
४. एकूण परिणामकारकता २०%

ई) पारितोषिक :

माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी पारितोषिके

१. प्रथम पारितोषिक - रु. ५,०००/- व सन्मानचिन्ह
२. द्वितीय पारितोषिक - रु. ३,०००/- व सन्मानचिन्ह
३. तृतीय पारितोषिक - रु. २,०००/- व सन्मानचिन्ह
४. उत्तेजनार्थ दोन पारितोषिके (प्रत्येकी) - रु. १,०००/- व सन्मानचिन्ह

फ) प्रमाणित करावयाची माहिती :

स्पर्धकाने निबंधासोबत खालील नमुन्यात वैयक्तिक माहिती व प्रमाणपत्र देणे आवश्यक राहिल.

* वैयक्तिक माहितीच्या प्रमुख बाबी :

१. संपूर्ण नाव
२. पत्रव्यवहारासाठी पूर्ण पत्ता (पिनकोडसह)
३. स्वतःचा भ्रमणध्वनी क्रमांक व शाळेचा दूरध्वनी क्रमांक, ई मेल आयडी
४. शैक्षणिक अर्हता
५. अध्यापनाचा अनुभव (वर्ष)
६. निबंधाचे शीर्षक
७. निबंधाची एकूण पृष्ठे

* प्रतिज्ञापत्राचा नमुना :

* प्रतिज्ञापत्र *

मी प्रतिज्ञेवर लिहून देतो/देते की मी, ----- (संपूर्ण नाव),
----- या माध्यमिक शाळा/कनिष्ठ महाविद्यालयात शिक्षक/पर्यवेक्षक
उपमुख्याध्यापक/मुख्याध्यापक म्हणून गेली ----- वर्ष अध्यापन करित आहे माझा प्रस्तुत निबंध राज्य
अथवा राष्ट्रीय स्तरावरील कोणत्याही स्पर्धेसाठी पाठवण्यात आलेला नाही. सदरहू निबंध माझ्या एम.एड. पी.एच.डी./
वा अन्य शैक्षणिक अर्हतेशी संबंधित नाही. तसेच या निबंधास संस्थेच्या/शाळेच्या वा अन्य अशा कोणत्याही
स्पर्धेमध्ये पारितोषिक मिळालेले नाही.

दिनांक

स्वाक्षरी -----

-: जाहीर निवेदन :-

उच्च माध्यमिक भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र व गणित आणि संख्याशास्त्र या विषयांच्या “ऑनलाईन प्रिपरेशन पोर्टल” बाबत.

उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना “एम.एच.टी.सीईटी”, ‘जेईई’ व ‘नीट’ परीक्षेला सामोरे जाण्यासाठी सहाय्य व्हावे म्हणून इयत्ता ११वी, १२ वीच्या भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, गणित व संख्याशास्त्र (PCBM) या विषयांसाठी विद्यार्थी व शिक्षक यांचे साठी “ऑनलाईन प्रिपरेशन पोर्टल” च्या माध्यमातून राज्य मंडळाने ऑनलाईन प्रश्नपेढी तयार करण्याचे निश्चित केलेले आहे. या पोर्टलवर प्रश्नपेढीसाठी शिक्षक, विषयतज्ज्ञ यांना प्रश्न तयार करून प्रश्नपेढीत प्रश्नांची भर टाकण्याचे जाहीर आवाहन करण्यात येत आहे.

- १) सदर पोर्टलवर प्रश्न अपलोड करण्यासाठी विषय शिक्षकांना/तज्ज्ञांना राज्य मंडळाकडे प्रश्न पाठविता येतील. या प्रश्नांची मंडळाकडील तज्ज्ञांकडून तपासणी होवून योग्य ते प्रश्न विद्यार्थी व शिक्षकांसाठी पोर्टलवर देण्यात येतील.
- २) ज्या शिक्षकांना या पोर्टलसाठी प्रश्न द्यावयाचे आहेत त्यांनी विषयनिहाय प्रश्न तयार करून प्रश्नांच्या तक्त्यात इयत्ता, विषय, घटकाचे नाव व उपघटक उत्तराचे विश्लेषणासह दि. ३१/१०/१७ पर्यंत मंडळाच्या Web Site – <http://neetqb.mh-hsc.ac.in> वर अपलोड करावयाचे आहेत.
- ३) शिक्षक, विषयतज्ज्ञ यांनी पाठवावयाचे प्रश्न इयत्ता ११वी, १२ वीच्या भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, गणित व संख्याशास्त्र (PCBM) या विषयांवर फक्त बहुपर्यायी (MCQ) स्वरूपाचे असावेत.

या पोर्टलवरील प्रश्न “एम.एच.टी.सीईटी”, ‘जेईई’ व ‘नीट’ परीक्षेच्या फक्त सरावासाठी असतील, कारण या परीक्षांचे स्वरूप व अभ्यासक्रम वेगवेगळा असल्याने यातूनच परीक्षेसाठी प्रश्न येतील असे नाही, याची सर्व संबंधितानी नोंद घ्यावी.

सदर निवेदन मंडळाच्या www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in वेबसाईटवर सुध्दा प्रसिद्ध केलेले आहे.

दिनांक: २२/८/२०१७

राज्य मंडळ, पुणे.

स्वाक्षरीत
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्यमंडळ, पुणे ४.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

सर्व्हे क्र.८३२ अ, फायनल प्लॉट क्र.१७८/१७९, बी.एम.सी.सी.रोड,
बालचित्रवाणी. शेजारी, भांबुडा, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४

-: निवेदन :-

उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी "वरिष्ठ वेतनश्रेणी" व "निवडश्रेणी" सेवांतर्गत प्रशिक्षण-२०१८

उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी सेवान्तर्गत प्रशिक्षण माहे मे/जून २०१८ मध्ये विभागीय मंडळनिहाय आयोजित करावयाचे आहे. प्रशिक्षणासाठी अर्हताकारी सेवा पूर्ण झालेल्या शिक्षकांनी वरिष्ठ वेतनश्रेणी / निवडश्रेणी प्रशिक्षण घेण्याकरिता Online अर्ज सादर करावयाचे आहेत. मंडळाच्या <http://training.mh-hsc.ac.in> या वेबलींकवर दि.३०/११/२०१७ पर्यंत प्रशिक्षणनिहाय वेगवेगळे / स्वतंत्र Online फॉर्म/अर्ज भरण्याची सुविधा उपलब्ध केलेली आहे.

शिक्षकांनी प्रशिक्षणासाठी Online भरलेल्या अर्जाची प्रिन्ट घेऊन आपल्या शाळा/कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या मुख्याध्यापक/प्राचार्यांमार्फत संबंधित जिल्ह्याच्या शिक्षणाधिकारी (माध्य.)/ विभागीय शिक्षणउपसंचालक या कार्यालयांकडे तातडीने पाठविण्याची व्यवस्था करावी.

"वरिष्ठ वेतनश्रेणी" व "निवडश्रेणी" प्रशिक्षणासाठी विहित पध्दतीने संबंधित कार्यालयांकडे अर्जाची प्रिन्ट सादर केलेल्या शिक्षकांची शैक्षणिक व व्यावसायिक अर्हता तपासून-पडताळणी करून प्रशिक्षणासाठी पात्रतेच्या शिफारशीसह ज्या शिक्षकांची नावे मंडळाकडे प्राप्त होतील अशाच शिक्षकांना प्रशिक्षणात सामावून घेण्यात येईल. दिलेल्या मुदतीनंतर आलेल्या अर्जांचा विचार केला जाणार नाही.

अ.क्र.	प्रशिक्षण	अर्हता
१	वरिष्ठ वेतनश्रेणी	१) माहे मे २०१८ पर्यंत १२ वर्षे पूर्ण व त्याहून अधिक सेवा झालेले व विहित शैक्षणिक, व्यावसायिक पात्रता पूर्ण करणारे कार्यरत शिक्षक. (११ वर्षे व १० वर्षे सेवा झालेल्या शिक्षकांनी सुध्दा नाव नोंदणी करण्यास हरकत नाही.)
२	निवडश्रेणी	१) माहे मे २०१८ पर्यंत २४ वर्षे पूर्ण व त्याहून अधिक सेवा झालेले व विहित शैक्षणिक, व्यावसायिक पात्रता पूर्ण करणारे कार्यरत शिक्षक. २) एम.एड. अथवा एम.फील. अथवा पी.एच.डी. अथवा एम.एस.ए.सी.आय.टी (MSACIT) (२३ वर्षे व २२ वर्षे सेवा झालेल्या शिक्षकांनी सुध्दा नाव नोंदणी करण्यास हरकत नाही.)

टिप:- प्रशिक्षणासाठी शिफारशीसह प्राप्त झालेल्या शिक्षकांच्या नावांनुसार प्रशिक्षणाची केंद्रे निश्चित करताना आवश्यकतेनुसार क्रमशः १२, ११, १० व २४, २३, २२ वर्षे सेवा झालेल्या शिक्षकांचा प्रशिक्षणासाठी विचार केला जाईल. अशा शिक्षकांना प्रशिक्षणात सामाऊन घेणे अथवा न घेणे हा निर्णय सर्वस्वी मंडळाचा राहिल. त्याबाबत कोणासही आग्रह धरता येणार नाही, याची नोंद घ्यावी.

दिनांक: ०६/०९/२०१७
राज्य मंडळ, पुणे-०४.

स्वाक्षरित
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्य मंडळ, पुणे.

अभिप्राय ...

दि १५/०८/२०१७

संप्रेम नमस्कार,
 फेब्रुवारी २०१७ चा 'शिक्षण संक्रमण' चा अंक आवडला
 खुंदर लेखांची एकापेक्षा एक अरबाच्य मेजनाणीने परिपूर्ण
 लेख वचनाबयांश मिळाले. विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानेय जीवनाशी
 पोषक असाणाऱ्या विन्न-विन्न विषयांची सुरेख गुंफण
 पाहण्यास मिळाली. तसे पाहिले तर सर्वच लेख मला
 आवडले परंतु त्यातही अध्यात्वा दुर्घट रोभांसारखा
 काँपी हा शिक्षणक्षेत्रातील कुर्कशेक्या वाढत चाललेला
 आहे याबद्दलच डॉ. ए.टी.ए.ई.स्वर एख यांचा लेख खूप आवडला
 आणि 'साहित्य परिवर्तनवादी आयु शकते का? हे
 डॉ. अक्रम ह. पठाण यांचे चिंतनही चिंतनशील वारले.

पार्श्वतः नारा साहित्य हे
 केवळ समाजाचे परिवर्तन
 करित नाही तर ते समाजाची
 पुनर्रचनाही करित असे
 हा मौलिक विचार यारांनी
 खूप अस्वास्त्यपूर्वक मांडलेला आहे
 घन्यवादी
 काळे
 आपला
 पा. ज्ञानेश्वर नि. हंडरगुकीकर
 श्री. धोंडतात्या कनिष्ठ महाविद्यालय
 माझिप्यारवा ता. जिल्हा जिल्हादार
 ५१३५३२ मो. ९१५४७९२१९४

Philade: King Of Holdings
 COLLECT
 BONUS PARCEL STAMPS
 CONTACT
 NUMBER: 011-26100000

पुणे (महाराष्ट्र)
 पिन PIN ४११००४

मि. ए.पी.
 शंकर

शिक्षण संक्रमण हे मासिक राज्य शिक्षण मंडळाचे अधिकृत मासिक आहे त्यामुळे जी माहिती उपलब्ध होते ती विश्वसनीय असते. या अंकाच्या माध्यमातून मूल्यमापन बदल अचूक समजतात. शिष्यवृत्तीबाबत माहिती उपलब्ध होते. जसे ऑगस्टच्या अंकात अल्पसंख्याक प्रि-मॅट्रिक शिष्यवृत्ती किंवा अन्य माहिती मिळते. म्हणून हा अंक अत्यंत उपयुक्त ठरतो. जुलै महिन्यातील अंकात 'कृतिशील सहभागातून भाषेचे अध्ययन' हा नीला कदम यांचा लेख खूपच मार्गदर्शक वाटला. तो लेख आवडला.

श्री. कांबळे संदीप शंकर
 पटवर्धन हायस्कूल,
 रत्नागिरी
 मो. ९४२२०५३३७२

मार्च २०१७ या अंकातील मीरा. द. हाडवळे यांचा 'लोकसाहित्यातील स्त्री रूपे' हा लेख आवडला. स्त्री जीवनामध्ये अनेक भूमिका बजावत असते. त्या त्या भूमिकेशी संलग्न असे तिचे भावविश्व ओव्यांमधून उलगडत जाते. प्रस्तुत लेखात विषयाच्या ओघात अशा अनेक ओव्या समोर येतात. इयत्ता अकरावीच्या, मराठीच्या पाठ्यपुस्तकात 'भाषेचे वाङ्मयीन उपयोजन' या घटकात लोकसाहित्याचे अध्यापन करत असताना

या लेखातील अनेक ओव्या आम्हाला विद्यार्थ्यांसमोर ठेवता येतील. ओवीचा रचनाबंध, लयबद्धता, नादमयता असा सारा आढावा प्रस्तुत लेखातील ओव्यांचा आधार घेत शिकवता येईल. काही ओव्यांचे मुलांकडून सादरीकरणही करून घेता येईल. या सर्व दृष्टीने हा लेख उपयुक्त वाटला.

जयश्री बर्वे,
 अभ्यंकर कुलकर्णी कनिष्ठ महाविद्यालय, रत्नागिरी